

Szathmári Ildikó

FOLYÓKBÓL ELŐKERÜLT BRONZKORI KARDLELETEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

Az utóbbi évek európai régészeti kutatása kiemelt intenzitással foglalkozik a folyókból, tavakból, illetve más, vízhez köthető területről (forrás, láp, mocsár stb.) előkerült őskori, így bronzkori leletek vizsgálatával. Az egyszerű leletközléseket (NADLER 1989; TRNKA 1996; GLOGOVIĆ 1998) vagy kisebb-nagyobb összefoglalásokat tartalmazó (HANSEN 1994; SOROCEANU 1995; SCHAUER 1996; FURMANEK–VLADÁR 1996; HANSEN 1997; GASPARI 2004) legújabb tanulmányok mindegyikében közös, hogy megpróbál választ keresni arra, mi lehetett az oka, esetleg célja a tárgyak vízbe kerülésének. Nem kizárt – különösen a folyók, tavak mélyéről előkerült leletek esetében –, hogy a biztos választ sohasem ismerhetjük meg, de a tárgyalt leletcsoportnak Európa eltérő régióiban történő alapos, több szempontú kutatása közelebb vihet bennünket a megoldáshoz.

A legfőbb problémát a lelőhelykörülményekből és leletösszefüggésekből adódó bizonytalansági tényezők jelentik. Nem elhanyagolható tényező, hogy az őskori földrajzi-vízrajzi környezet lényegesen eltért a maitól. A Kárpát-medence vízrajzi viszonyait az állóvizek és vízfolyások igen nagy gazdagsága jellemezte. Jóval több volt a vízzel borított terület: valószínű állandó víz alá került Pozsony alatt a Csallóköz és Szigetköz, a Rábáig terjedő Hanság-medence egésze. A Balaton és az Alsó-Zala völgy is víz alatt állt. A Kapos – Sárvíz – Sió mocsaras völgyét csak a 18. században rendezték. A Duna bal oldalát Pesttől a Dráva torkolatáig 20–30 km széles ártéri síkság keretezte, délkeletről ehhez csatlakoztak Dél-Bácska lapjai, illetve délnyugati irányban a Dráva-mellék széles mocsarai. Még terjedelmesebbek voltak a Tiszának és mellékvízeinek hatalmas lápokkal és mocsarakkal fedett árterei. A szathmári-beregi lápok mellett a Bodrogköz, a Heves-Borsodi ártér, a Zagyva mellék, a Jászság síkja egy-egy nagyobb árvíz után feltehetően inkább tóra, mint szárazföldre emlékeztetett (IHRIG 1973, 12–13; SOMOGYI 1984, 9. térkép).

Az elmondottak alapján jogosan felmerülhet a kérdés, vajon a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből is

mert számtalan késő bronzkori kincs közül mennyit rejthettek el eredetileg lápban vagy mocsárban? Erre már csak a bronzleletek lelőhelyeiként feltüntetett „Fehér tó”, „Ludas tó”, „Görénymocsár”, „Ecsedi láp”, „Remete tó” stb. területrészek, ill. dűlők nevei utalhatnak. Ugyanúgy nem lehetünk teljesen biztosak a folyóvizek mélyéről származó leletek pontos lelőhelyeit illetően sem. Ma már aligha dönthető el, hogy ezek közül mennyi került vízbe partomlás következtében, avagy éppen fordítva, a folyó partján találtakat eredetileg nem a vízbe vetették – e tulajdonsaikkal?

Nagymértékben korlátozza a folyókból felszínre jutott régészeti tárgyak eredményes vizsgálatát a leletek előkerülésének esetlegessége, véletlen volta is. Jól követhető például, hogy a 19. század folyamán felerősödő folyó- és vízszabályozási munkák következtében mikor kerültek be „tömegesen” ilyen jellegű leletek a Magyar Nemzeti Múzeumba. Az 1885-ben elrendelt Rába – szabályozást követően (KÁROLYI–KÁROLYI–VÁZSONYI 1973, 189) több bronzkori tárgyat is beszolgáltattak hivatalosan a múzeumnak, melyek közül néhány ma is megtalálható az őskori gyűjteményben (katalógus: 24, 46, 72). Az 1871-ben a budapesti Duna-szakaszon kezdődő folyamatszabályozási munkák során a Kopaszi-zátonyon kerültek elő elsősorban középkori fegyverek (S. KOVÁCS 1994), de nagy valószínűséggel e munkákhoz köthető egy késő bronzkori lándzsacsúcs is (katalógus: 48). Sajnos a fent említett gyakorlat, miszerint a folyókból származó régészeti emlékeket hivatalosan átadják a múzeumoknak, a 20. század folyamán egyre inkább háttérbe szorult. Általánosan elterjedt volt, hogy a mederkoztatásoknál felszínre hozott leleteket a munkákban résztvevők elosztották egymás között. Jobb esetben a „tulajdonosok” évekkel később eladták az így begyűjtött tárgyak egy részét a különböző múzeumoknak, rosszabb esetben nepperek, régiségkereskedők kezébe kerültek, s ezzel végleg eltűntek a szakemberek látóköréből.

Az utóbbi évek privatizálási hullámával, a kavicsotrással és sóderkitermeléssel foglalkozó vállala-

latok magánkézbe kerülésével (a törvény ellenére) még inkább felgyorsult ez a folyamat, mely természetesen maga után vonja a szórványleletek számának növekedését is (GAÁL 2001, 41). Az elmondottak miatt – egy-két ritka kivételtől eltekintve – így szinte lehetetlen megállapítani az összetartozó leleteket, még akkor is, ha azok azonos lelőhellyel rendelkeznek, megegyező korúak és nagyjából azonos időben kerültek be a múzeumba.

A fentebb ismertetett problémák ellenére, azok figyelembe vételével fontosnak véljük az MNM őskori gyűjteményében az utóbbi években bekerült, *folyókból származó bronzkori kardok* ismertetését, folytatva ezzel azt a hagyományt, melyet Mozsolics Amália kezdett el csaknem negyven évvel ezelőtt. Mozsolics A. elsődleges célja a háború után a MNM-ba bekerült bronzkori kardok összegyűjtése, tipológizálása volt, illetve kronológiai beillesztése az általa felállított bronzdepot szintekbe (MOZSOLICS 1968; MOZSOLICS 1972). E munka során akadt rá több, folyóból előkerült kardleletre, melyeket később kiegészítve az újabbakkal írta meg a témával kapcsolatos észrevételeit egy összefoglaló tanulmányban (MOZSOLICS 1975).

A Magyar Nemzeti Múzeum az utóbbi két évtizedben 26 olyan őskori tárgyat vásárolt magánszemélyektől, melyek mindegyike a Dunából származik. A huszonhat tárgyból 1 rézkori, 18 bronzkori, 5 vaskori (La Tène), 2 bizonytalan korú. A tizennyolc bronzkori lelet közül 11 bronzkard, illetve annak töredéke. Az alábbiakban 8 db, a késő bronzkorhoz köthető kardot kívánok közreadni. Ezek közül a dunavarsányi és dunaalmási kardokat most publikáljuk először, a többi kardot Kemenczei Tibor a *Prähistorische Bronzefunde* sorozatban megjelent munkáiban részletes leírás nélkül már közzétette.¹

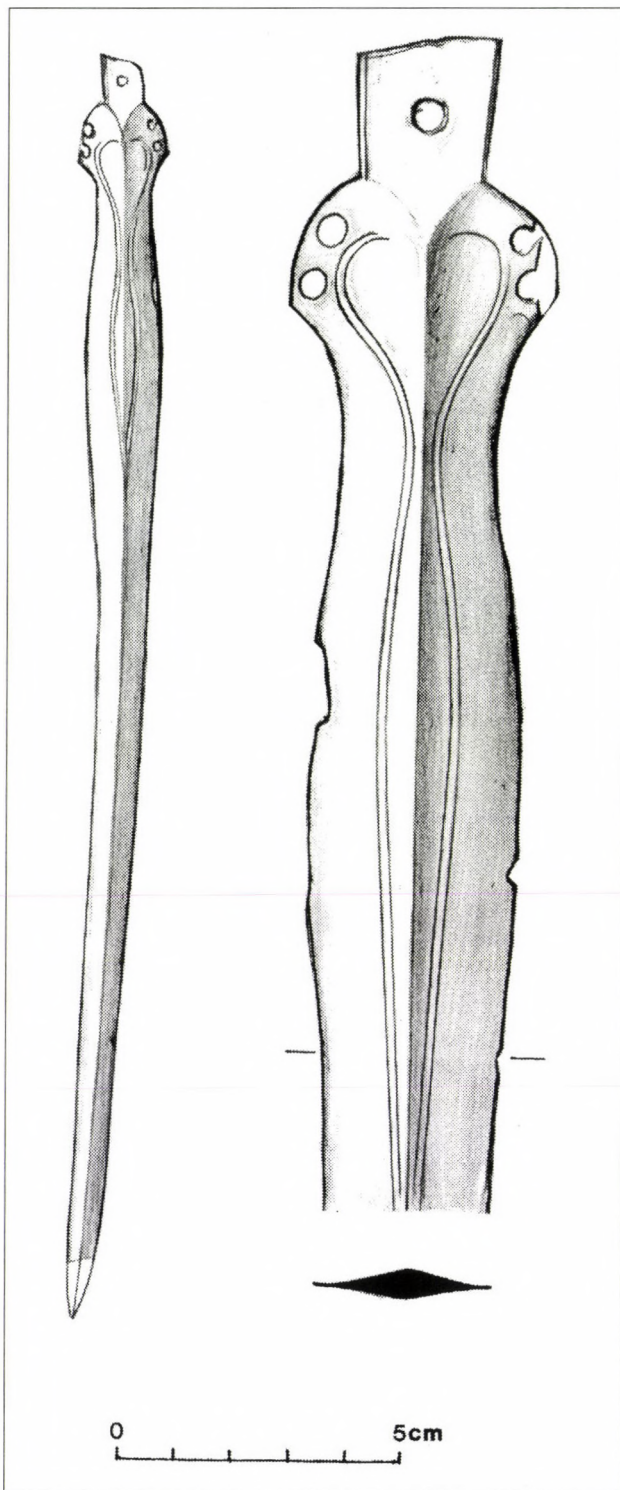
A bronzkardok leírása

Dunavarsány, Kis-Duna ág (Pest megye) (1. kép)

Markolatnyújtványos bronz tőr kard. Törött markolatnyújtványán közepén egy, lekerekített markolatlapján mindkét oldalon két-két szegecslyuk. A felső harmadában kiszélesedő ívelt pengéje enyhén elgörbült. A penge felületét vésett kettős vonaldísz borítja, mely a markolatlapon, annak formáját követve kiszélesedik. Eredetileg valószínűleg itt is lehetett díszítés, de ennek nyomai alig fedezhetők fel. Markolatlapja, pengéje töredezett, a kard hegye hiányzik. Jelenlegi h: 69 cm; a markolatnyújtvány sz: 2,5 cm; (ltsz: 91.3.1)

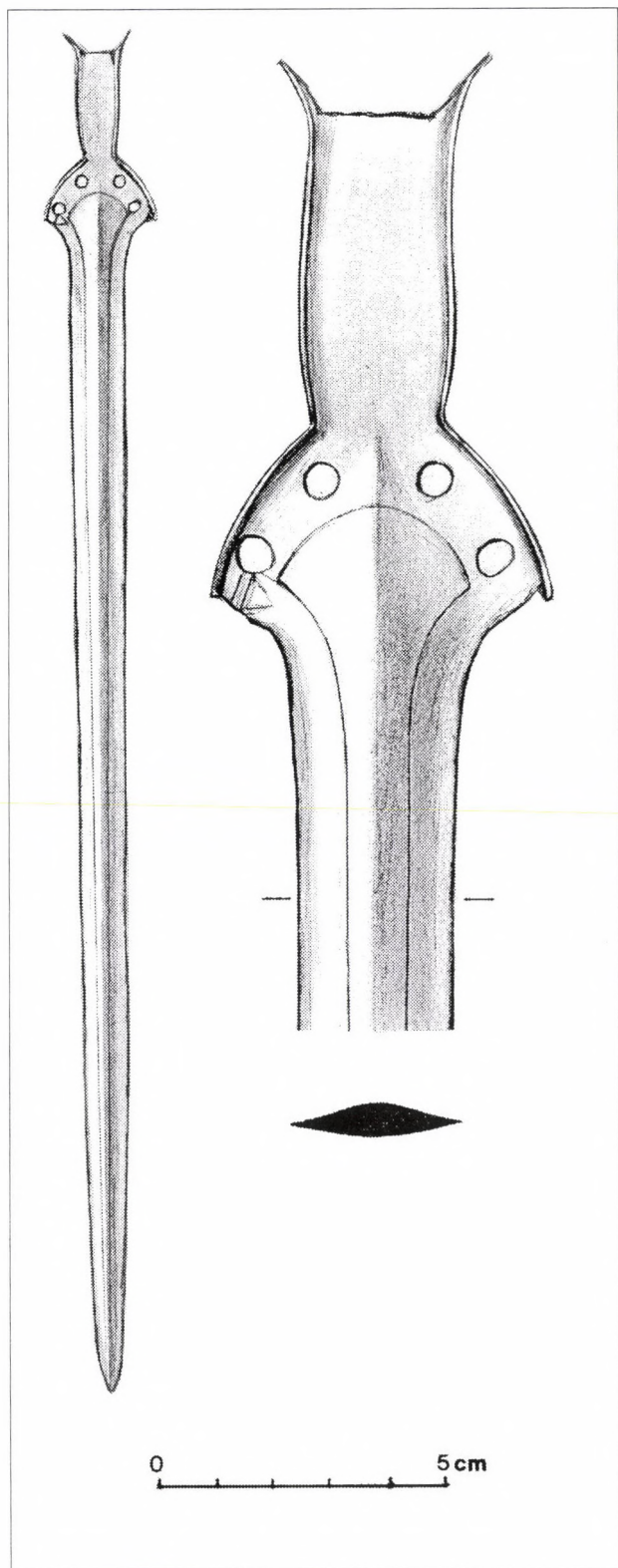
Dunaalmás, Duna (Komárom-Esztergom megye) (2. kép)

Markolatnyújtványos bronzkard. Peremes markolatnyújtványának felső része fecskefarokszerűen kihajlik. Hosszú, keskeny, párhuzamos pengéje erős ívben csatlá-

1. kép Dunából előkerült bronz tőr kard, Dunavarsány
Abb. 1 Bronzerapier aus der Donau, Dunavarsány

kozik a lekerekített markolatlaphoz, melyen két-két szegecslyuk található. A kard felületén a penge és a markolatlap vonalát követve vésett vonaldíszítés található. h: 73,2 cm; a markolatnyújtvány sz: 2,8 cm. (ltsz: 2003.3.1)

2. kép Dunából előkerült markolatnyújtványos bronzkard, Dunaalmás
 Abb. 2 Bronzenes Griffzungenschwert aus der Donau, Dunaalmás

Budapest – Budafok, Duna, az 1635. folyamkilométernél (3. kép 1)

Markolatnyújtványos bronz törkard. A vége felé kiszélesedő hosszú markolatnyújtványának közepén egy, a szögletesen lekerekített markolatlapon két-két szegecslyuk van. Hosszú, közép bordás pengéje a felső harmadában ívelten kiszélesedik. Ezen a részen a penge felületén bekarcolt párhuzamos vonaldíszítés található, mely a markolatlapon rovátkolással kombinált kettős spiráldíszben folytatódik. h: 77 cm; a markolatnyújtvány sz: 2,4 cm. (ltsz: 75.33.1)

Nyergesújfalu és Lábatlan között, Duna (Komárom-Esztergom megye)² (3. kép 2)

Markolatnyújtványos bronz törkard. Markolatnyújtványa törött, melyen jelenleg egy szegecslyuk található, de eredetileg ennél több lehetett. Töredezett szélű markolatlapján három-három szegecslyuk van, közülük négyben a szegecs is benne van. A felső harmadában kiszélesedő pengéje párhuzamos, vésett vonalakkal díszített, mely a markolatlap alatt rovátkolással egészül ki. A lekerekített markolatlapon, annak ívét követve, rovátkolással keretezett kettős spirálmotívum található. h: 59 cm (ltsz: 83.4.1)

Visegrád, Duna, az 1691. folyamkilométernél (Komárom-Esztergom megye) (4. kép 1)

Markolatnyújtványos bronzkard. A vége felé enyhén kiszélesedő peremes markolatnyújtványa fecskefarokszerűen két irányban kihajlik. Ívelt markolatlapján két-két szegecslyuk van, az egyikben a szegecs is megmaradt. Párhuzamosan futó pengéje a markolatlaptól a kard hegyéig profilált. Díszítetlen. h: 56 cm; a markolatnyújtvány sz: 1,6–2,4 cm. (ltsz: 75.33.3)

Budapest – Budafok, Duna, az 1635. folyamkilométernél (4. kép 2)

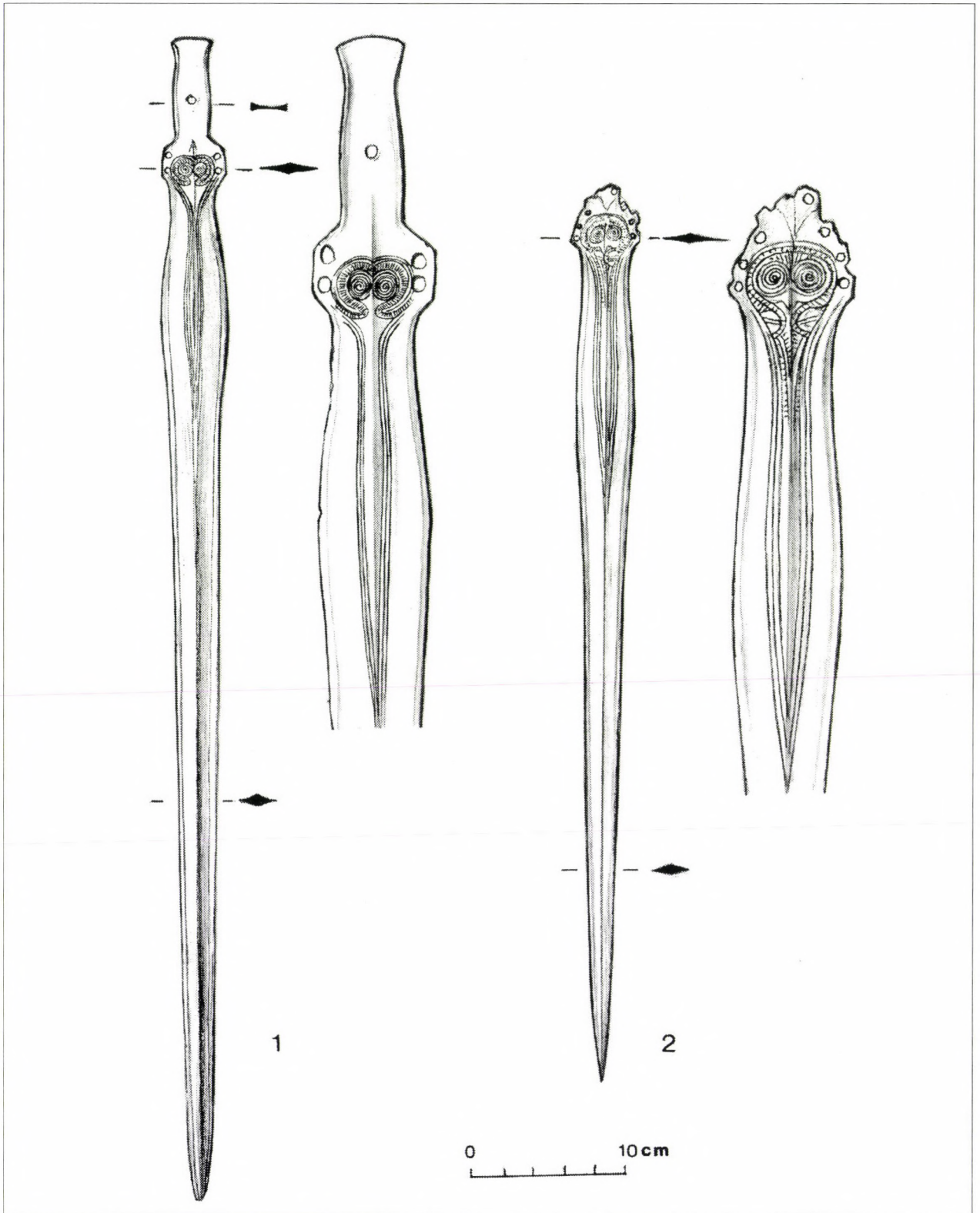
Markolatnyújtványos rövid bronzkard. Ívelt, peremes markolatnyújtványa a felső részén fecskefarokszerűen két irányban kihajlik, közepén egy, lekerekített markolatlapján két-két szegecslyuk található. Ovális átmetszetű, párhuzamos élű pengéjén a markolatlaptól kiinduló párhuzamos vésett vonaldísz húzódik, mely a penge alsó részén ér véget. h: 46 cm; a markolatnyújtvány sz: 2–2,6 cm (ltsz: 75.33.2)

Paks, Duna (Tolna megye) (4. kép 3)

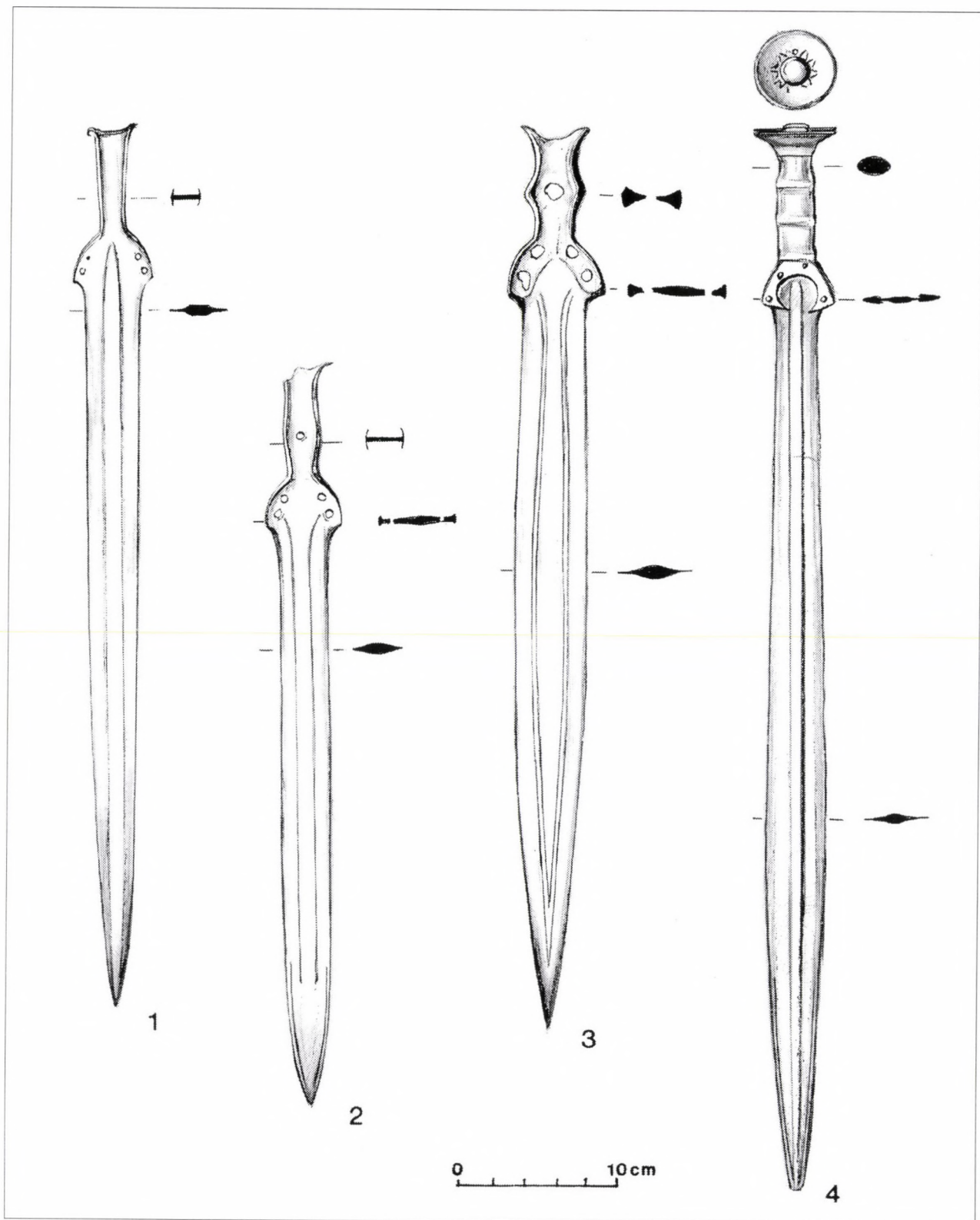
Markolatnyújtványos bronzkard. Erősen ívelt markolatnyújtványának felső vége fecskefarokszerűen két irányban kihajlik. Közepén egy, a lekerekített markolatlapon két-két szegecslyuk van. Fűzfalevél alakú pengéjén párhuzamosan bevészt vonaldísz fut végig. h: 57,4 cm; a markolatnyújtvány szélessége a szegecslyuk vonalában: 3 cm (ltsz: 77.12.1)

Dunaföldvár, Duna (Tolna megye) (4. kép 4)

Tömör markolatú bronzkard. Ovális átmetszetű markolatán három vízszintes borda fut, markolatának korongos végén egy gomb van. A korongon erősen lekopott vésett zeg-zug díszítés. A markolatot a penge részhez egy-egy szegeccsel erősítették oda. Pengéje az alsó harmadában a legszélesebb, közepén hosszanti széles borda található. Élei csorbultak, a kard kettőtört. h: 67 cm; a markolatkorong átm: 2,6 cm; a markolat átm: 5,8 cm (ltsz: 85.14.1)

3. kép Dunából előkerült bronz tőr kardok díszített markolatlappal:
 1. Budapest-Budafok; 2. Nyergesújfalu és Látatlan között
 Abb. 3 Bronzerapiere mit verzierter Griffplatte aus der Donau:
 1. Budapest-Budafok; 2. zwischen Nyergesújfalu und Látatlan

4. kép Dunából előkerült markolatnyújtványos bronzkardok: 1. Visegrád; 2. Budapest-Budafok; 3. Paks; 4. Dunából előkerült tömör markolatú bronzkard, Dunaföldvár
 Abb. 4. Bronzene Griffzungenschwerter aus der Donau: 1. Visegrád; 2. Budapest-Budafok; 3. Paks; 4. Bronzeschwert mit massivem Griff aus der Donau, Dunaföldvár

A folyókból előkerült bronzkardok elemzése

A fentebb bemutatott, a bronzkor második felében gyártott és használt, folyókból előkerült bronzkardok legtöbbször eltérő típust képvisel. Időben legkorábbi a dunavarsányi (1. kép), a Budapest – budafoki egyik kard (3. kép 1), valamint a Nyergesújfalú – Lábatlan között előkerült példány (3. kép 2). Mindhárom lelet a Boiu típusú kardok csoportjába tartozik, mely csoportot a különféle változatok alapján Sauerbrunn – Keszthely – Casier – Teór típusoknak is neveznek (COWEN 1966, 262–; BIANCO PERONI 1970, 8–12; MOZSOLICS 1968; KEMENCZEI 1988, 36–41; BADER 1991, 58–65). Az Erdélytől a Közép-Duna-medencén, Szlovénián át Észak-Itáliáig elterjedt ilyen kardok közös jellemzője a lekerekített ívelt markolatlap, a felső harmadában ívelten kiszélesedő penge, és a Sauerbrunn változatot kivéve (COWEN 1966, Plate XVIII, Fig. 3) a rövidebb-hosszabb markolatnyújtvány. A legtöbb kard a penge felső részén és a markolatlapon gazdag mintával díszített.

Mivel az e típushoz sorolható kardok jelentős része szórványos, egyedüli leletként került elő, a kutatás formai jegyek alapján próbál meg területi vagy időrendi különbséget tenni közöttük. Egyes kutatók szerint kisebb kronológiai eltérésre utalhat a kardok markolatának formája. A markolatlapos vagy háromszög alakú markolatnyújtvánnyal rendelkező darabokat idősebbnek tartják, mint a négyszögletes, peremes, végükön fecskefarokszerűen két irányba kihajló markolatnyújtvánnyal ellátott példányokat (BADER 1991, 63). Kemenczei T. a magyarországi törkardok vizsgálatánál az A–D típusokon belül több változatot különített el. Az általunk is bemutatott három Keszthely – Boiu típusú kard közül a budafoki (3. kép 1) (KEMENCZEI 1988, 38, Taf. 14,163) és a Nyergesújfalú – Lábatlan között előkerült törkardokat (3. kép 2) (KEMENCZEI 1988, 39, Taf. 14,165) a C típusnál ismerteti, hiteles párhuzamként felsorolva az ugyancsak folyókból előkerült paksi, szőnyi, tassi, táti kardokat. Formai jellemzőik, a peremes markolatnyújtvány és a markolatlapot díszítő kettős spirálmotívum e kardtípus fiatalabb változatára utalhat (KEMENCZEI 1988, 38–39).

A dunavarsányi törkard pontos megfelelőjét nehezebb megtalálni, mivel a kard markolatnyújtványa törött, és a díszítése is bizonytalan az erős kopás miatt (1. kép). Formailag leginkább a Visegrádnál a Dunából előkerült egyik kardra emlékeztet, melyet Kemenczei T. a B típusú törkardok 2. számú variációi között említ (KEMENCZEI 1988, 38, Taf. 14,161). E kardok általános jellemzői közé tartozik a rövid markolatnyújtvány egy vagy két szegeccsel, melyek egymás mellett, ill. egymás alatt is elhelyezkedhetnek,

továbbá a markolatlapot borító csepp vagy patkó alakú díszítés.

Már Mozsolics A. felfigyelt arra, hogy a Keszthely-Boiu típusú kardok nagy számban kerülnek elő folyókból, nem csak Észak-Itáliában, de a Kárpát-medence területén is. A hetvenes években összegyűjtött leletek alapján úgy vélte, hogy a csoportba tartozó kardoknak legalább a fele származik onnan (MOZSOLICS 1976, 16–17, Abb. 2). Kemenczei T. legújabb adatai is az elmondottakat igazolják: az általa közölt 26 (B, C típusú) magyarországi törkardból 13, a dunavarsányi lelettel együtt összesen 14 darab ismert folyókból.

Az Erdélytől Észak-Itáliáig fellelhető, ma már minden bizonnyal negyvennél jóval több Boiu típusú törkard között alig található olyan, amely hiteles körülmények között, más, jól keltezhető leletekkel együtt fordult volna elő (BADER 1991, 61–62). A magyarországi kardok kronológiai meghatározásához megfelelő támpontot nyújt a Keszthelyen 1885-ben feltárt egyik halomsír. A sírból egy Keszthely-Boiu típusú karddal együtt egy, a kárpát-medencei halomsíros kultúrához köthető bronztű került elő (HAMPEL 1892, CXXXIV. t. 3,4). Mozsolics A. ennek megfelelően a keszthelyi típusú kardok gyártását és használatát a halomsíros kultúra idősebb szakaszára, a koszideri és forrói depot szintek közötti időszakra helyezte (MOZSOLICS 1976, 17), Kemenczei T. a törkardok egy részét a halomsíros kultúra középső, fiatalabb változatait a kultúra késői, fiatal periódusára tette (KEMENCZEI 1988, 40–41). A dunavarsányi törkard halomsíros időszakon belüli pontosabb keltezését töredékes volta és díszítésének hiányosságai nem teszik lehetővé számunkra.

A fentebb ismertetett törkardoktól alapvetően eltér mind formáját, mind funkcióját tekintve a dunaalmási kard (2. kép). Míg az előbbieket szűrőkardok voltak, az utóbbi inkább vágásra volt alkalmas. A dunaalmási kard formai jegyei pontosan megfelelnek a régészeti szakirodalomban általánosan használt, Sprockhoff alapján Ia típusnak elnevezett markolatnyújtványos kardoknak. Ezek jellemzői a peremes, fecskefarokszerűen kihajló végű markolatnyújtvány, a két-két szegeccsel ellátott, többé-kevésbé lekerekített markolatlap, valamint a párhuzamos élű hosszú, keskeny penge. A kardok hossza olykor meghaladja a 80 centimétert is (Budapest-Nagytétény-Baross telep, Érd, Szőny). Mozsolics A. úgy vélte, hogy az ilyen hosszú pengék az idősebb változatoknál a gyakoribbak, a fiatalabb vagy átmeneti variánsok között rövidebbek is előfordulhatnak (MOZSOLICS 1975, 8).

A magyarországi leletanyagban nagy számban előforduló kardtípust Kemenczei T. a markolatnyújtványos kardok tipológiai rendszerében az A₁ csoport-

ban tárgyalja. A dunaalmási kard párhuzamaként az általa ismertett kardok csaknem mindegyikét megemlíthetnénk, de a legmegfelelőbb darabokat az endrődi, illetve a Budapest-Nagytétény-Baross telepnél szintén a Dunában talált kardok adják (KEMENCZEI 1988, 44–45, Taf. 17,183,184). A tárgyalt kardtípus a törkardokhoz hasonlóan gyakran kerül elő folyókból, vízjárta területekről. Már a hetvenes években gyűjtött dél-németországi, ausztriai példák is jól jelzik mindent: a Trauan típusnak elnevezett fiatalabb változatnál, a 21 bronzkardból 10 került elő folyóból (SCHAUER 1971, 123). A magyarországi leleteknél a legutóbbi adatok hasonló arányt mutatnak: a 15 A₁ (Ia) típusú kardból 2 a Balatonból, 5 a Duna medréből származik.

A Jütlandtól Közép-Európán át számos variációban elterjedt kardtípus Kárpát-medencei keltezését az azon kívüli leletek biztosítják (COWEN 1955, 56–57, Karte A), miután a Nagykanizsán hitelesen feltárt egyetlen sírban a kard mellől olyan kettős kónikus fejű bronztű került elő, mely általánosan elterjedt a késő bronzkor időszakában, így pontos kronológiai meghatározásra nem alkalmas (PATEK 1968, 60; KEMENCZEI 1988, 45). Észak és közép-európai adatok alapján (Ratischafi, Streufdorfi temetkezések) egyes kutatók a kardok gyártását és elterjedését a fiatal és késő halomsíros idősakra helyezik (KEMENCZEI 1988, 45–46), míg mások használatuk idejét egészen a korai urnamezős időszkig tolják ki (SCHAUER 1971, 123–125). Mozsolics A. a forrói depot szint körüli időre datálta ezt a kardtípust, de a felőri (Uriu), rimaszombati (Rimavská Sobota) bronzkincsekben található hasonló kardok alapján feltételezte, hogy fiatalabb változatai az ópályi lelet horizontban is fellelhetők (MOZSOLICS 1975, 10).

A bronzkor folyamán nagyjából egy időben gyártották a 4. képen bemutatott három rövidebb bronzkardot. A dunaalmási kardnál minden bizonnyal későbbi, visegrádi (4. kép 1), Budapest-budafoki (4. kép 2) és paksi (4. kép 3) Dunából előkerült leleteket Kemenczei T. az A típusú markolatnyújtványos kardok fiatalabb (A₃, A₄) változatai között ismerteti. Mindegyik kard jól keltezhető depot leletekkel. A szegecslyuk nélküli, széles közép bordával ellátott (A₃ típusú) visegrádi kardot többek között a vissi (KEMENCZEI 1988, Taf. 63, 64A) és a zalkodi leletek datálják (KEMENCZEI 1984, Taf. LXVIII. 1–12). Hasonló jó párhuzamát találjuk meg a kissé korábban tartott horvátországi Peklenica-i depotban. Az Annenheim-i típusnak meghatározott kardot és magát a depotot a késő halomsíros-korai urnamezős átmeneti időszakhoz kötik (HARDING 1995, 35, Taf. 10,63).

A Budapest-budafoki és paksi (A₄ típusú) rövid kardokat Kemenczei T. egy csoportban közli azzal a dunaújvárosi, Dunából előkerült példánnyal, melyet

Mozsolics A. az Ia típusú markolatnyújtványos kardok fiatalabb változatának tekintett, és a hasonló leletek alapján „dunaújvárosi típusnak” nevezett el. Az analógiák figyelembe vételével használatuk idejét mind az aranyosi, mind a kurdi depot horizontokban feltételezte (MOZSOLICS 1975, 10–11, 2. kép 1). A tárgyalt két bronzkardot a jól keltezhető zárt leletegyüttesek alapján (Sarkad, Orci, Tab) az idősebb urnamezős idősakra keltezi a kutatás, de nem kizárt, hogy a fiatalabb változatai még a középső urnamezős periódusban is tovább élnek (KEMENCZEI 1988, 50).

A most ismertett mindhárom kard a Dunából került elő. A korábbi típusokhoz (Keszthely-Boiu, A₁/Ia) viszonyítva úgy tűnik, hogy a markolatnyújtványos kardok e csoportjaiban (A₃, A₄) a bronzdepok számának növekedésével párhuzamosan a vízből előkerült „magányos leletek” aránya csökken, legalábbis a magyarországi leletek esetében. Az összesen 35 lelet közül 11 került elő depokból, és csak 5 ismert folyóból.

A három bordás tömör markolatú, korongos végű bronzkard a dunaföldvári Duna-szakaszon került elő, és 1983-ban vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum (4. kép 4). Egy azonos lelőhelyű, hasonló, nagyjából azonos méretű és korú leletet őriz a szekszárdi múzeum (ltsz: B 58.933). A két lelet nyolcvan év különbséggel került be a múzeumokba, ennek ellenére nem vethető el teljesen, hogy a bronzkorban azonos leletegyüttes részei lehettek. A három bordás markolatú magyarországi bronzkardok gazdag, változatos variációit (Schweig, Erlach, Liptó stb típusok) Kemenczei T. saját tipológiai rendszerében M-R csoportokra (és számos alcsoportra) bontva vizsgálta. A dunaföldvári, általunk is bemutatott leletet a markolatgombjukon vésett háromszög vagy zeg-zug mintával díszített, de a markolatukon díszítetlen kardok között (Q₁ típus) tárgyalta. E kardtípus használatának idejét – többek között a krasznokvajdai, zsujtai bronzdepokban található hasonló kardok alapján –, a kutatás nagyjából a középső urnamezős idősakra keltezi (KEMENCZEI 1991, 41, Taf. 33,141).

A három bordás tömör markolatú magyarországi bronzkardok közül többet is ismerünk folyókból, de azok – az urnamezős idősakon belüli hosszabb használatuk és számtalan változatuk miatt – inkább csak egy-két példánnyal, erős időbeli-tipológiai szórásban jelennek meg.

A folyókból előkerült bronzkardok típus és időbeli vizsgálata

A Magyar Nemzeti Múzeumba az elmúlt 150 év során számos esetben jutott be vásárlás, ritkábban ajándékozás útján folyókból, a Balatonból származó

régészeti tárgy. Jelenleg az őskori gyűjteményben 83 olyan leletről tudunk, melyek az eredeti leltárkönyvi bejegyzések alapján vízből kerültek elő (ld. katalógus).³ Annak ellenére, hogy tudomásul vesszük, egy esetlegesen összeállt, mesterséges kutatási egységről van szó, a nagy számok törvénye alapján, az őskori tárgyak korszak, különösen a típusonkénti megoszlása jelzés értékű lehet. A rézkori, bronzkori vaskori folyóleletek között a legnagyobb arányban (71%) a védő és támadó fegyverzethez (csákány, tör, kard, lándzsa, sisak, páncél stb.) tartozó emlékek találhatók meg, ezt követik az eszközök⁴ (13%), majd az ékszer, viseleti tárgyak (9%) (5. kép A). Az őskori fegyverzet leleteinek megoszlásában a bronz-, illetve vaskardok vezetnek (61%), de viszonylag több az ugyanilyen lándzsa is (19%). Az ebbe a csoportba sorolható egyéb leleteket csupán egy-két tárgy képviseli (5. kép B). Számunkra a legérdekesebb a bronzkori fegyverzethez tartozó különböző tárgytípusok aránya (5. kép C). Messze legnagyobb számban a késő bronzkorhoz köthető kardok vannak (68%), ennél jóval kisebb mennyiségben jelennek meg a bronzlándzsák (12%). Más, korai, középső bronzkori fegyverből (rézbalta, bronztör, bronz alabárd stb.), illetve a késő bronzkori védő fegyverzethez tartozó egyéb tárgyakból (sisak, páncél) csak egy-két folyóból előkerült lelet található meg a gyűjteményben.

Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy ezek a számarányok, melyek egy mesterséges kutatási egység (a MNM-ban található ilyen jellegű leletek) alapján születtek meg, semmiképpen sem tekinthetők mérvadónak egy adott földrajzi régió, még inkább a Kárpát-medence egészét illetően. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a bronzkori fegyverzetnek, elsősorban a kardoknak a magas arányára – hiteles adatok alapján – már máshol is felfigyeltek. Délnémet területen a tömör markolatú kardok több mint 40%-a folyókból, tavakból került elő (TORBRÜGGE 1972, Beilage 26). Más régészeti adatok bizonyítják, hogy a védőfegyverzet részét képező, lényegesen alacsonyabb számban ismert európai bronzsisakoknak, bronzpáncélokknak is majdnem a fele folyó vagy mocsári lelet (HANSEN 1997, 29). Meg kell jegyeznünk, hogy az egyetlen ép, Magyarország területén előkerült, még közöletlen bronzpáncél is a Dunából származik.

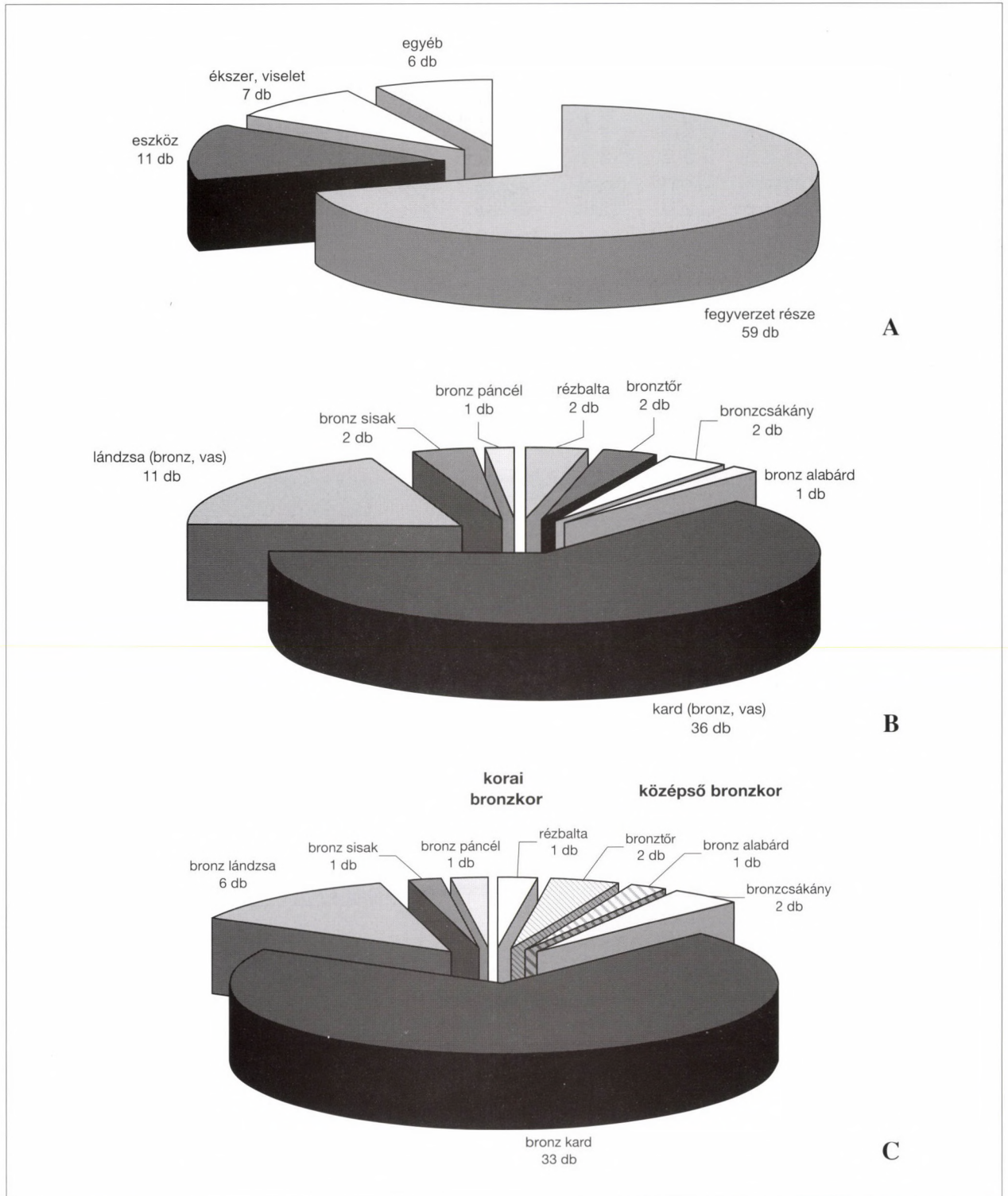
Ma még nem tudunk biztos magyarázatot adni arra, hogy a vízből, vízjárta területekről előkerült bronzkori leletek típusainak megoszlása miért tér el esetenként egy-egy – olykor nem távol eső – földrajzi régióban, még nagyjából azonos időszakon belül is. A Felső-Rajna vidékén, a Rajna és Meuse folyók lápos-mocsaras területein sokkal több elrejtett ékszer-viseleti, különösen tüleletet figyeltek meg, mint más jellegű tárgyat (SCHAUER 1996, 388). Fontos és hiteles for-

rásanyagot szolgáltatnak a szlovéniai Ljubljana folyómederben újabban végzett víz alatti feltárások. Egy meghatározott folyószakaszon folytatott ásatások eredményeként jól kimutatható, hogy a kora és középső bronzkorhoz köthető fémleletek száma jóval alacsonyabb, mint az urnamezős időszakból előkerülteké. Figyelemre méltó a késő bronzkori leletek típusmegoszlása is: a Bz D – Ha B időszak között elszüllyesztett fegyverek (kardok, lándzsák) mellett jelentős az eszközök aránya. Különösen magas a Ha A időszakhoz köthető tömör markolatú és markolatnyújtványos kések száma. Az európai folyóleletek között ritkaságnak számító bronzsarlóból is több mint 18 példány ismert. Ugyanakkor a korszak gyakori leleteként számon tartott bronztűből csupán egyetlen darab került elő (GASPARI 2004, 41–42).

A folyókból származó magyarországi bronzkori leletek típusmegoszlásának (esetleges területi különségének) vizsgálata csak abban az esetben járna hiteles eredménnyel, ha azt a térségünkben megtalálható összes ilyen jellegű leletre kiterjesztenénk. Jelenleg ebből a szempontból a MNM őskori gyűjteményében lévő leletanyag nem kezelhető autentikus forrásként. Hiteles forrásnak tekinthető ugyanakkor a Kemeczei T. által összegyűjtött összes magyarországi bronzkard adatbázisa (KEMENCZEI 1988, KEMENCZEI 1991). Ezek felhasználásával megpróbáljuk megvizsgálni, hogy kimutatható-e valamilyen eltérés vagy összefüggés a bronzkor egyes időszakai és a folyókból felszínre került kardleletek típusai, illetve mennyisége között (6. kép).⁵

A magyarországi középső bronzkorból, valamint a középső bronzkort záró koszideri időszakból (Bz B1) csupán egy-egy bronztört ismerünk a Dunából. Szintén egy lelettel képviselt az a markolatlapos, két szegeccsel ellátott hosszú kard, melynek használata nagyrészt már a halomsíros időszakhoz köthető. A folyókból előkerült kardok száma a Kárpát-medence területén a középső halomsíros időszaktól kezdve ugrik meg jelentősen a Keszthely-Boiu típusú törkardok elterjedésével. Számszerűen is bizonyítást nyert az a korábbi feltételezés (MOZSOLICS 1968), miszerint ezek nagy százaléka vízből ismert. A törkardok fiatalabb változatai már együtt fordulnak elő a korai markolatnyújtványos (A1/ Ia típusú) bronzkardokkal, melyek nagyjából fele olyan mennyiségben, de így is szép számmal kerültek elő vízből. A Balatonból származó két kard is ehhez a típushoz tartozik. A fiatal, illetve késő halomsíros periódus harmadik, kevésbé elterjedt kardtípusa (Sprockhoff szerinti Ib típus) a folyókban is elenyésző számban fordul elő.

A korai urnamezős időszakban a markolatnyújtványos kardok fiatalabb variációi (C1/ Nenzingeni típus) viszonylag még nagyobb számban ismertek a

5. kép A MNM folyókból előkerült: A: őskori leleteinek típusmegoszlása (összesen: 83 db);

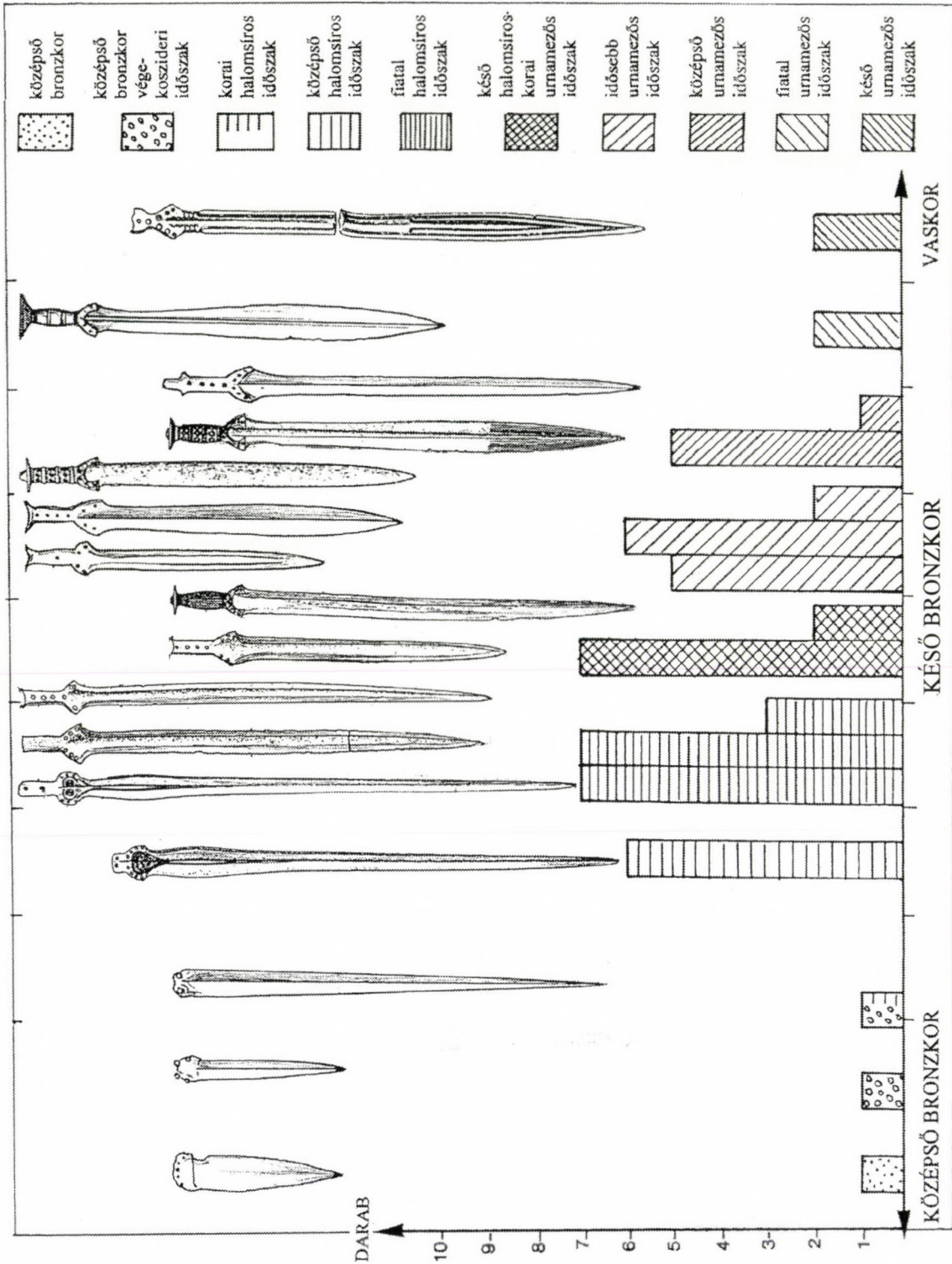
B: őskori fegyverzethez tartozó leleteinek típusmegoszlása (összesen: 59 db);

C: bronzkori fegyverzethez tartozó leleteinek kor- és típusmegoszlása (összesen: 49 db)

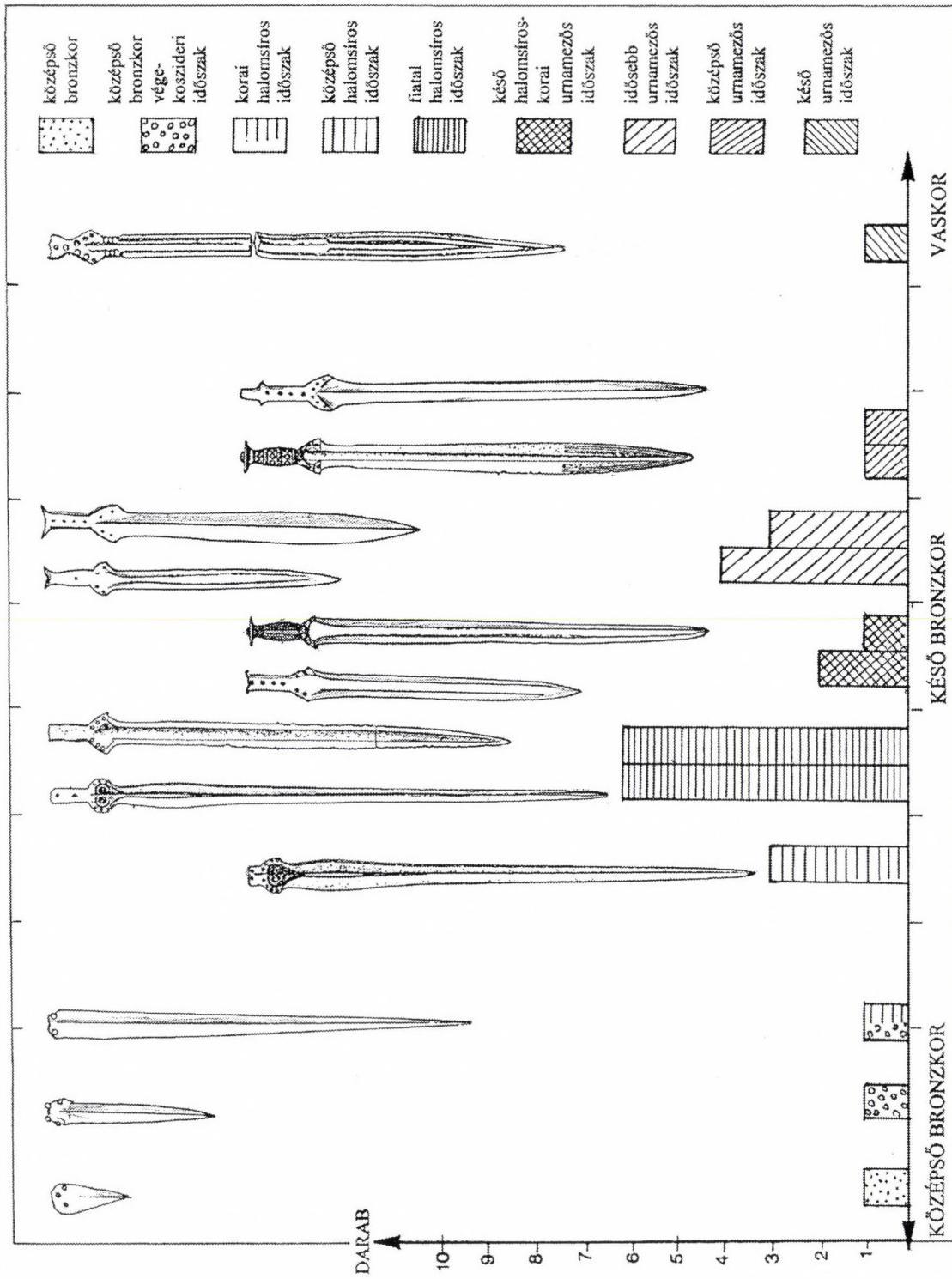
Abb. 5 Fundstücke im UNM aus Flüssen: A: Typenverteilung der vorgeschichtlichen Funde (insg.: 83 St.);

B: Typenverteilung der vorgeschichtlichen Waffenfunde (insg.: 59 St.);

C: chronologische und Typenverteilung bronzzeitlicher Waffenfunde (insg.: 49 St.)

6. kép Folyókból előkerült bronzkori török, kardok típus-időbeli megoszlása, Kemencei T. PBF IV/6 (1988), PBF IV/9 (1991) kötetei alapján
 Abb. 6 Typen- und chronologische Verteilung bronzezeitlicher Dolche und Schwerter aus Flüssen, aufgrund der Bände von T. Kemencei PBF IV/6 (1988) und PBF IV/9 (1991)

7. kép A MNM gyűjteményében található, folyókból előkerült bronzkori török, kardok típus és időbeli megoszlása
 Abb. 7 Typen- und chronologische Verteilung bronzzeitlicher Dolche und Schwerter aus Flüssen im UNM

Dunából, de fontos tény, hogy az összesen 28 magyarországi lelettel képviselt típusnak már csak a negyede került elő vízből. A tömör markolatú Rigsee típusú kardok közül alig ismerünk folyóból előkerült darabot területünkön. Nagyjából hasonló a helyzet az idősebb urnamezős időszakban. Bár a folyókból előkerült markolatnyújtványos kardok fiatalabb változatai számban alig csökkennek a korábbiakhoz képest (6. kép), de a leletek összességét tekintve, a bronzdepok számának növekedésével már jóval kevesebben vannak. Az ebben az időszakban még használatban lévő késői Rigsee típusú tömör markolatú kardok közül egyet sem, a megjelenő korai hárombordás markolatú (Erlach típus) kardból is csak két példányt ismerünk vízből. A középső urnamezős időszaktól kezdve a folyókból előkerült kardleletek száma erősen csökken, ennek ellenére a hárombordás tömör markolatú kardok messze magasabb arányban kerülnek elő folyóból, mint a markolatnyújtványos késői kardok. A fiatal és késő urnamezős időszaktól alig valamivel több folyóleletet ismerünk, mint a bronzkor első feléből.

Összegezve a folyókból előkerült, magyarországi kardleletek típus-időbeli vizsgálatát, a következőket állapíthatjuk meg. Mind a bronzkor első feléből, mind a bronzkor legvégéről a – jelenlegi adatok alapján – feltűnően kevés az ilyen lelet. A vízből származó kardok mennyisége nagyjából a halomsíros időszak közepétől kezdve emelkedik meg, a Keszthely-Boiu típusú törkardok és a korai markolatnyújtványos kardok elterjedésével. Ezek esetében az összelethez viszonyítva is igen magas a folyókból előkerültek aránya. Az urnamezős időszak első felében számszerűen ugyan nem vagy alig, de a leletek összességét tekintve már csökkenően vannak ezek a tárgyak. Azt csak erős kérdőjellel vethetjük fel, hogy lehet-e valamilyen összefüggés a többnyire „magányos leletként” meghatározható, vízből származó kardok csökkenő tendenciája, illetve a bronzkincsek, bronzdepok számának növekedése között. A középső urnamezős időszaktól kezdve mindenesetre már csak a korszak jellegzetes hárombordás markolatú kardjait ismerjük említésre méltó számban folyóból. Az esetlegesen összeállt, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található bronzkardok esetében hasonló összefüggéseket figyeltünk meg (7. kép).

Megjegyzések a folyókból előkerült kardok bronzkori hitvilágban betöltött szerepéről

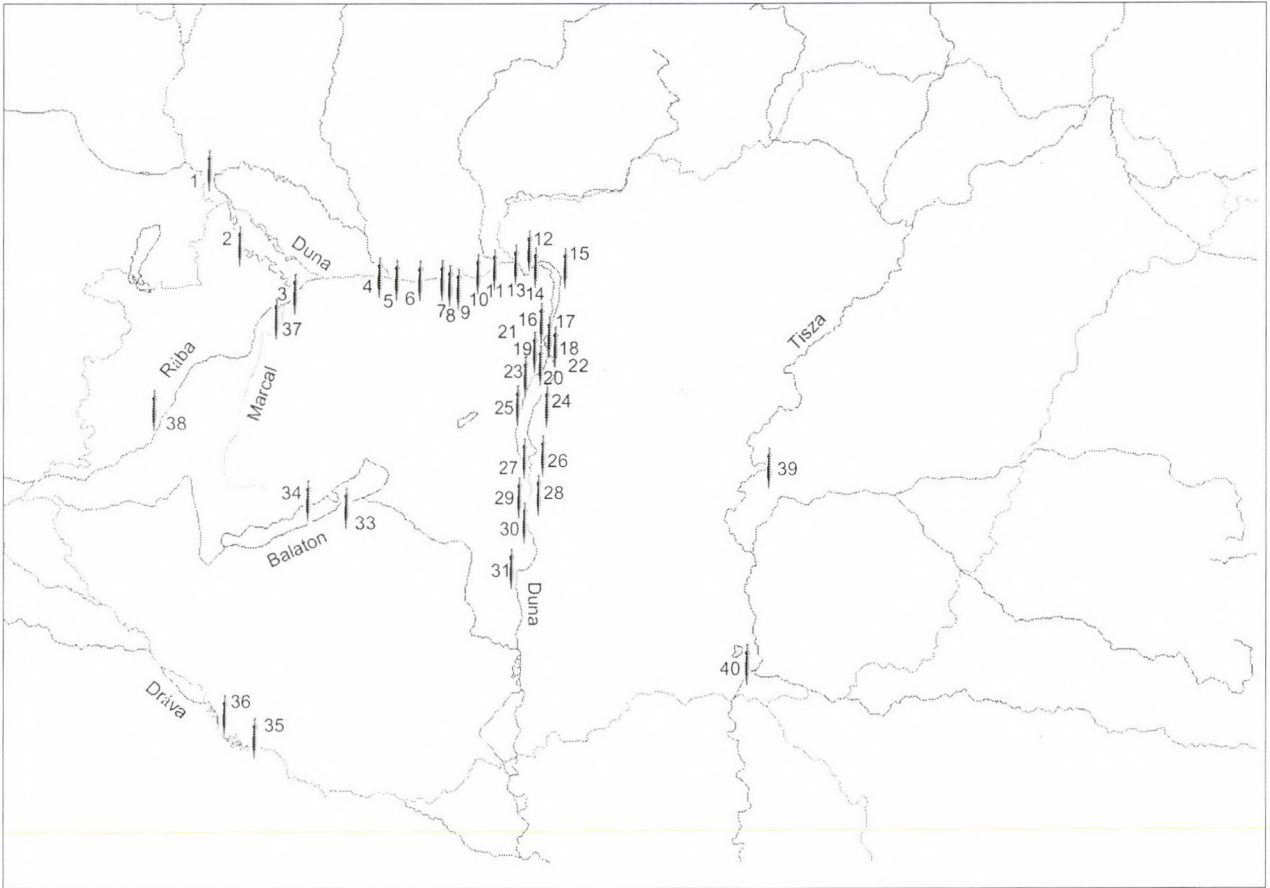
Rendszeresen visszatérő kérdés a folyókból, tavakból, mocsarakból, források mellől előkerült leletekkel kapcsolatban, hogy a bronzkor folyamán miért éppen oda, mi módon, és főleg milyen céllal rejtették, he-

lyezték el tulajdonosaik értékeit. A folyókból származó leletek esetében több lehetőség is felmerült. A legkézenfekvőbb a gyakori, esetleges partomlás, de ahhoz túl sok ilyen leletet ismerünk Európa-szerte, hogy ennek realitása minden tárgy esetében valószínűsíthető legyen. Ráadásul a legújabb vizalatti feltárások is ellentmondanak ennek (GASPARI 2004). Hasonlóan kevésbé feltételezhető elsősorban a fegyvereknél, hogy harcok vagy sikertelen átkelés során elveszített, véletlenül a vízbe esett tárgyakról lenne szó.

A kutatók többsége mind a folyókból előkerült, mind az egyéb vízjárta területekről származó leleteknél feltételezi, hogy azok a korabeli hitvilág részét képező szokásokkal hozhatók összefüggésbe, így nagy valószínűséggel áldozati, fogadalmi ajándékok lehettek.

A rendelkezésünkre álló hiteles régészeti források legjobb esetben is csak áttételes, közvetett bizonyítékokkal szolgálhatnak a bronzkori hitvilág megismeréséhez. Az egyik legnagyobb probléma, hogy a vallási elképzelések nem mindig jutnak kifejezésre az anyagi kultúrában, vagy ha mégis megjelennek, csak töredékes, csonka képet adhatnak abból a gazdag képzeletvilágból, mely a bronzkori ember tudatát áthatotta. Míg a hiedelmekhez kapcsolódó vallási szertartások feltételezett „kellékeiről” (oltárok, kocsimodellek, különleges formájú edények, stb.) egyre alaposabban az ismereteink, addig magukról a kultikus cselekedetéről szinte semmit sem tudunk. A több évezred alatt kialakult racionális és irracionális elemekből álló vallási elképzelések központjában a közösségek fennmaradását szolgáló természeti erők, valamint az emberek mindennapi életét befolyásoló események álltak a bronzkorban is. Csupán feltételezni tudjuk, hogy a sikeres hozzájáruláshoz, a szerencsés megvalósuláshoz nem csak az emberek, de a természeti erők fölött is hatalommal bíró „istenségek” jóindulatára volt szükség, amit áldozati, fogadalmi ajándékokkal nyerhettek el.

Az elmondottak miatt a kutatók nagy része a vízből előkerült leletek bronzkori hitvilágban betöltött szerepének vizsgálatát a bronzkincsek oldaláról próbálja megközelíteni. A többszemponútú vizsgálat során elsősorban azt kutatják, található-e olyan motívum, jelenség, amely a leletek megkülönböztetett voltára utalhat. Ilyen az a természeti környezet (hegyoldal, sziklahasadék, folyó, forrás stb.) ahol a tárgyakat elhelyezték (SOROCEANU 1995, 21–35, Abb. 3; FURMANEK–VLADÁR 1996, Abb. 8), a leletegyüttesek összetétele, illetve a tárgyak azon belüli elhelyezkedése (SOROCEANU 1995, Abb. 11). Figyelemre méltó eredménnyel zárulhat a leletek típusainak és minőségének vizsgálata is. Délnémet területen (Bamberg környéke) két azonos, Rigsee típusú, vízből elő-

8. kép Folyókból és a Balatonból előkerült bronzkori török, kardok lelőhely térképe.

Dunából: 1. Pozsony (Bratislava SLO) 1 db; 2. Mosonmagyaróvár 2 db; 3. Győr és Mosonmagyaróvár között 1 db; 4. Komárom 2 db; 5. Szöny 1 db; 6. Dunaalmás 1 db; 7. Látatlan (Piszke) 1 db; 8. Látatlan és Nyergesújfalu között 2 db; 9. Nyergesújfalu 5 db; 10. Tát 1 db; 11. Esztergom 1 db; 12. Nagymaros 1 db; 13. Pilismarót és Zebegény között 1 db; 14. Visegrád 7 db; 15. Vác és Budapest között 1 db; 16. Budapest - Óbuda 1 db; 17. Budapest - Margitsziget 2 db; 18. Budapest - Erzsébet-híd 1 db; 19. Budapest - Budafok 2 db; 20. Budapest - Nagytétény 2 db; 21. Budapest - Buda 1 db; 22. Budapest 5 db; 23. Érd 1 db; 24. Dunavarsány 1 db; 25. Ercsi 1 db; 26. Tass 1 db; 27. Dunaújváros 3 db; 28. Dunavecse 1 db; 29. Kisapostag 1 db; 30. Dunaföldvár 2 db; 31. Paks 2 db; 32. Bázias (Bazias RO) 1 db; *Balatonból:* 33. Zamárdi - Szántódpuszta 1 db; 34. Ismeretlen lelőhely 1 db; *Drávából:* 35. Barcs 1 db; 36. Baros 1 db; *Marcalból:* 37. Koronóc 1 db; *Rábából:* 38. Ismeretlen lelőhely 1 db; *Tiszából:* 39. Martfű 1 db; 40. Szeged 1 db

Abb. 8 Fundortkarte bronzezeitlicher Dolche und Schwerter aus Flüssen und dem Plattensee

került kardnál megfigyelték, hogy azok minősége erősen eltér egymástól: míg az egyik lágy bronzötvtöze miatt teljesen alkalmatlan a harcra, a másik gondosan kidolgozott, jó minőségű darab. A térségben egyébként ez a tömör markolatú kardtípus meglehetősen ritka (SCHAUER 1996, 389, Abb. 1,2).

A Kárpát-medence és közvetlen környékéről előkerült késő bronzkori leletegyüttesek között több olyan ismerünk, melyek lelőhelykörülményei eltérnek a megszokottól. Többek között meredek hegyoldalon találták az egereskei (Vil'hovica, Kárpátukrajna) és komjátnai (Komjatná, Szlovákia) leletet (GAZDAPUSZTAI 1959, 16), hegy tövében a recskit (MO-

ZSOLICS 1972, 195–196), sziklahasadékban a Kisgyőr-várvölgyi leletet (KEMENCZEI 1984, 118). Három méter mélyről, lápból került elő a szepesbéla (Spišská Belá, Szlovákia) kardlelet (NOVOTNÁ 1970, 49, Abb. 15), forrás közeléből a zsujtai bronzkincs (MOZSOLICS 1985, 217) és közvetlenül a tó partján találták az Orosháza-gyopárosfürdői leletet (GAZDAPUSZTAI 1959, 13).

A tárgyalt időszakban (Ha A₁-A₂) elsősorban Szlovákiában, a Felvidéken és Észak-Magyarországon gyakoriak azok a leletek, melyekhez kizárólag bronzkardok tartoznak. Ezekkel kapcsolatban már korábban is felmerült a kérdés, hogy esetleg nem „fegyveráldo-

zatokról” van-e szó (MOZSOLICS 1972, 200–201). Ezt az álláspontot erősítheti a néhány esetben megfigyelt, kardok pontos elhelyezkedése. A komjátnai (Komjátná) leletben a találók szerint „egy rakáson” voltak a kardok (KUBINYI 1887, 385), az orosházi leletnél a szemtanúk állították, hogy azok függőleges helyzetben voltak a földbe szúrva (GAZDAPUSZTAI 1959, 13), ugyanúgy, mint a buzitai (Buzica, Szlovákia) kardlelet esetében (NOVOTNÁ 1970, 92). Az erdélyi, vásártelkei (Stoburu, Románia) bronzdepotnál az ásatók figyelhették meg a hegyükkel lefelé álló kardok függőleges elhelyezkedését (BADER 1991, 130). Legutóbb autópályafeltárás során Nyíregyháza-Rozsrétszőlön került elő egy, a hegyével a földbe szúrt ép, korai csészes markolatú bronzkard (MAKKAY 1995, 36).⁶ Az előbbiektől eltérő helyzetben, vízszintesen feküdtek a krasznokvajdai lelet kardjai. A 17 darab kard a markolatukkal északi, a hegyükkel déli irányban „egy nyalábban” voltak 30 cm mélyen. A recski kardlelet kardjai az előbbihez hasonlóan hegyükkel egymás mellett, egy andezit tömb alatt helyezkedtek el (MOZSOLICS 1972, 190–196).

A folyókból felszínre kerülő kardleleteknél a leletkörülmények pontos megfigyelésére általában nincs mód, mint ahogy a legtöbb esetben az sem dönthető el,

hogy eredetileg voltak-e összetartozó leletek közöttük. Éppen emiatt, csupán a fentebb ismertetett közvetett adatok utalhatnak arra, hogy a bronzkori hitvilág részét képező „áldozati felajánlás” szokása a folyóvizeket is érinthette. Biztatóbb eredménnyel szolgálnának a ma még ritka és költségesnek számító, folyómedrekben végzett víz alatti feltárások, mint ahogy a szlavóniai Ljubljana medrében folyó ásatások mutatják. Hiteles és fontos eredménynek tekintjük, miszerint lehettek és voltak a bronzkorban olyan vízjárta „különleges helyek”, ahová valószínűleg áldozati céllal – olykor hosszabb időn keresztül (Bistra torkolat) – helyeztek el tárgyakat (esetleg temetkeztek) az emberek, a közösségek (GASPARI 2004, 41).

Végül nem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyarországi folyókból származó kardok közül több, – feltehetően már az őskorban is használt – rév, átkelők környékén került a felszínre (8. kép). Az esetleges mederkotrások gyakoriságát is tekintetbe véve ilyen lehetett Budapest, Dunaújváros térségében, és talán ettől északabbra Visegrád és Nyergesújfalu környékén. Lehet véletlen egybeesés is, de a Balatonból származó egyik kardot is Zamárdi-Szántódpusztánál találták.⁷

A MNM folyókból és Balatonból előkerült őskori leleteinek katalógusa

	<i>Megnevezés</i>	<i>Lelőhely</i>	<i>Kor</i>	<i>Leltári szám</i>	<i>Irodalom</i>
1.	rézbalta, nyéllyukas	Szentendre, Duna	rézkor	2003.34.1	közöletlen
2.	rézbalta, nyéllyukas	Rév, Sebes-Kőrös (Vadu Crişului RO)	korai bronzkor	68.1871	ArchÉrt V.(1871) 24; ROSKA 1942, 23.
3.	rézbalta, nyéllyukas	Balaton	korai bronzkor	3.1865	KŐSZEGI 1957, 48, VII.t. 3; KOVÁCS 1996a, 116-117.
4.	rézbalta, nyéllyukas	Budapest, Csepel, Duna	korai bronzkor	209.1871	KŐSZEGI 1957, 48, VII.t. 4; KOVÁCS 1996b, 116-117.
5.	bronztőr, markolatlapos	Budapest, Rákospatak	középső bronzkor	65.1899.2	KEMENCZEI 1988, 11, Kat. 15, Taf. 2,15
6.	bronztőr, markolatlapos	Budapest, Duna	középső bronzkor, koszideri időszak	17.1932	KEMENCZEI 1988, 17, Kat. 37, Taf. 4,37
7.	bronz alabárd	Ismeretlen, Ipoly (SLO)	középső bronzkor	86.1893	KEMENCZEI 1988, 76, Kat. 417A, Taf. 48 417A; KOVÁCS 1996b, 89, Fig.1

	<i>Megnevezés</i>	<i>Lelőhely</i>	<i>Kor</i>	<i>Leltári szám</i>	<i>Irodalom</i>
8.	bronzcsákány, nyakkorongos (2 db)	Ismeretlen, Szamos	késő bronzkor első fele	45.1871	MOZSOLICS 1973, 178, Taf. 28, 5-6; BADER 1978, 127- 128, Pl. XCII 22-23
9.	bronzcsákány, kétkarú	Kraszna folyó (RO)	késő bronzkor első fele	52.32.66	ROSKA 1942, 142; BÓNA 1986, 35
10.	bronzkard, markolat- lapos	Győr és Mosonma- gyaróvár között	középső bronzkor vége – késő bronzkor eleje	83.5.1	KEMENCZEI 1988, 15, Kat. 35, Taf. 3,35
11.	bronz törkard, markolatnyújtványos	Budapest, Erzsébet híd, Duna	késő bronzkor, középső halomsíros időszak	24.1931	KEMENCZEI 1988, 37, Kat. 153, Taf. 4,37
12.	bronz törkard, markolatnyújtványos	Kisapostag, Duna	késő bronzkor, középső halomsíros időszak	71.2.1	KEMENCZEI 1988, 38, Kat. 157, Taf. 13,157
13.	bronz törkard, markolatnyújtványos	Pozsony, Duna (Bratislava SLO)	késő bronzkor, középső halomsíros időszak	40.1895.29	KEMENCZEI 1988, 76, Kat. 415, Taf. 47,415
14.	bronz törkard, markolatnyújtványos	Nyergesújfalú és Lábatlan között	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	83.4.1	KEMENCZEI 1988, 39, Kat.165, Taf. 14, 165
15.	bronz törkard, markolatnyújtványos	Tát, Duna	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	67.6.1	KEMENCZEI 1988, 39, Kat. 169, Taf. 15,169
16.	bronz törkard, markolatnyújtványos	Budapest, Budafok, Duna	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	75.33.1	KEMENCZEI 1988, 38, Kat. 163, Taf. 14,163
17.	bronz törkard, markolatnyújtványos	Budapest, Nagytétény, Duna	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	52.81.2	KEMENCZEI 1988, 42, Kat. 173, Taf. 16,173
18.	bronz törkard, markolatnyújtványos	Budapest, Duna	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	54.40.1	KEMENCZEI 1988, 42, Kat. 175, Taf. 16,175
19.	bronz törkard, markolatnyújtványos	Dunavarsány, Kis-Duna ág	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	91.3.1	első közlés
20.	bronz törkard, markolatnyújtványos	Tass mellett, Duna	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	68.25.1	KEMENCZEI 1988, 39, Kat. 168, Taf. 15,168
21.	bronz törkard, markolatnyújtványos	Paks, Duna	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	25.1897	KEMENCZEI 1988, 39, Kat. 166, Taf. 15,166
22.	bronzkard, markolatnyújtványos	Szőny, Duna	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	44.1950	KEMENCZEI 1988, 45, Kat. 189, Taf. 18,189
23.	bronzkard, markolatnyújtványos	Lábatlan-Piszke, Duna	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	71.6.1	KEMENCZEI 1988, 44, Kat. 186, Taf. 17,186

	<i>Megnevezés</i>	<i>Lelőhely</i>	<i>Kor</i>	<i>Leltári szám</i>	<i>Irodalom</i>
24.	bronzkard, markolatnyújtványos	Budapest, telep, Nagytétény-Baross te- lep, Duna	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	72.9.1	KEMENCZEI 1988, 44, Kat. 183, Taf. 17,183
25.	bronzkard, markolatnyújtványos	Érd, Duna	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	57.1950	KEMENCZEI 1988, 44, Kat. 185, Taf. 17, 185
26.	bronzkard, markolatnyújtványos	Dunaalmás, Duna	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	2003.3.1	első közlés
27.	bronzkard, markolatnyújtványos	Ismeretlen, Balaton	késő bronzkor, fiatal halomsíros időszak	52.32.75	KEMENCZEI 1988, 44, Kat. 182, Taf. 16,182
28.	bronzkard töredéke, markolatnyújtványos	Ismeretlen, Rába	késő bronzkor, késő halomsíros-korai urnamezős időszak	15.1894.1	KEMENCZEI 1988, 54, Kat. 263, Taf. 28,263
29.	bronzkard, markolatnyújtványos	Báziás, Duna (Baziaş RO)	késő bronzkor, késő halomsíros-korai urnamezős időszak	56.1891.2	KEMENCZEI 1988, 76, Kat. 429, Taf. 49,429
30.	bronzkard, tömör markolatú	Budapest, Margitsziget, Duna	késő bronzkor, késő halomsíros-korai urnamezős időszak	18.1893.2	KEMENCZEI 1991, 23, Kat. 61, Taf. 11,61; Taf. 12,61
31.	bronzkard, markolatnyújtványos	Visegrád, Duna, 1691. folyamkm.	késő bronzkor, idősebb urnamezős időszak	75.33.3	KEMENCZEI 1988, 48, Kat. 219, Taf. 22,219
32.	bronzkard, markolatnyújtványos	Budapest, Budafok, Duna	késő bronzkor, idősebb urnamezős időszak	75.33.2	KEMENCZEI 1988, 49, Kat. 224, Taf. 22,224
33.	bronzkard, markolatnyújtványos	Dunaújváros, Duna	késő bronzkor, idősebb urnamezős időszak	59.1936	KEMENCZEI 1988, 49, Kat. 225, Taf. 23,225
34.	bronzkard, markolatnyújtványos	Paks, Duna	késő bronzkor, idősebb urnamezős időszak	77.12.1	KEMENCZEI 1988, 49, Kat. 227, Taf. 23,227
35.	bronzkard, markolatnyújtványos	Komárom, Duna	késő bronzkor, idősebb urnamezős időszak	34.1881	KEMENCZEI 1988, 59, Kat. 305, Taf. 33,305
36.	bronzkard, markolatnyújtványos	Ercsi, Duna	késő bronzkor, idősebb urnamezős időszak	74.8.1	KEMENCZEI 1988, 62, Kat. 333, Taf. 37,333
37.	bronzkard, markolatnyújtványos	Dunaújváros, Duna	késő bronzkor, idősebb urnamezős időszak	60.11.1	KEMENCZEI 1988, 60, Kat. 317, Taf. 35,317
38.	bronzkard töredéke, markolatnyújtványos	Budapest, Margitsziget, Duna	késő bronzkor, középső urnamezős időszak	18.1893.1	KEMENCZEI 1988, 66, Kat. 353, Taf. 39,353
39.	bronzkard, tömör markolatú	Dunaföldvár közeléből, Duna	késő bronzkor, középső urnamezős időszak	85.14.1	KEMENCZEI 1991, 41, Kat. 141, Taf. 33,141

	<i>Megnevezés</i>	<i>Lelőhely</i>	<i>Kor</i>	<i>Leltári szám</i>	<i>Irodalom</i>
40.	bronzkard, markolatnyújtványos	Nagymaros, Duna	késő bronzkor, késő urnamezős időszak	79.2.1	KEMENCZEI 1988, 73. Kat. 400, Taf. 46,400
41.	bronzkard penge töredéke	Nyergesújfalú és Lábatlan között, Duna	késő bronzkor	83.6.1	KEMENCZEI 1991, 85. Kat. 429.
42.	bronzkard penge töredéke	Budapest, Óbuda, Duna	késő bronzkor	102.1875	KEMENCZEI 1991, 85. Kat. 425
43.	vaskard	Ismeretlen lelőhely, valószínű Duna	vaskor, La Tène időszak	85.5.1	közöletlen
44.	vaskard	Tahitótfalu környéke, Duna	vaskor, La Tène időszak	67.4.1	SZABÓ-PETRES 1992, 87, Pl. 11,1
45.	vaskard	Visegrád környéke, Duna	vaskor, La Tène időszak	86.10.1	közöletlen
46.	bronzlándzsa	Ismeretlen, Rába	késő bronzkor	15.1894.2	közöletlen
47.	bronzlándzsa	Budapest, Margit sziget, Duna	késő bronzkor	32.1900	közöletlen
48.	bronzlándzsa	Duna, Kopasz- zátonynál	késő bronzkor	18.1879.1	közöletlen
49.	bronzlándzsa	Ismeretlen, Duna	késő bronzkor	87.4.1	közöletlen
50.	bronzlándzsa	Szegvár, Kórogy	késő bronzkor	64.1895.2	közöletlen
51.	bronzlándzsa	Kraszna folyóból?	késő bronzkor	52.32.65	HAMPEL 1886, Taf. XXVII.7; MOZSO- LICS 1973, 152
52.	vaslándzsa	Dunabogdány, Duna	vaskor, La Tène időszak	74.14.2	MRT 7 (1986), 91
53.	vaslándzsa	Tahitótfalu, Tahi, Duna	vaskor, La Tène időszak	67.44.1	MRT 7 (1986), 314-315
54.	vaslándzsa	Budapest, Duna	vaskor, La Tène időszak	57.25	közöletlen
55.	vaslándzsa, favázás hüvellyel	Dunaújváros, Duna	vaskor, La Tène időszak	54.5	közöletlen
56.	vaslándzsa	Ismeretlen lelőhely, valószínű Duna	vaskor, La Tène időszak	85.5.2	közöletlen
57.	bronzsisak	Budapest, Nagytétény	késő bronzkor vége – kora vaskor	52.81.1	MOZSOLICS 1955, 36, Abb. 2
58.	bronzsisak	Ismeretlen, Duna	vaskor, La Tène időszak	83.3.1	közöletlen
59.	bronzpáncél	Ismeretlen, Duna	késő bronzkor vége	82.1.1-2.	közöletlen
60.	kőbalta, nyéllyukas	Budapest környéke, Duna	őskor	75.1951	közöletlen
61.	kőbalta, nyéllyukas	Dunabogdány, Duna	őskor	74.14.1	közöletlen

	<i>Megnevezés</i>	<i>Lelőhely</i>	<i>Kor</i>	<i>Leltári szám</i>	<i>Irodalom</i>
62.	kőbalta, nyéllyukas	Ismeretlen, dunai sóderből	őskor	69.3	közöletlen
63.	kőbalta, trapéz alakú	Ismeretlen, dunai sóderből	őskor	52.70	közöletlen
64.	agancsfokos	Szentendre, dunai sóderből	őskor	59.16	közöletlen
65.	bronzvéső, szárnyas	Ismeretlen, Duna	középső bronzkor	52.93.1	közöletlen
66.	bronzvéső, szárnyas	Budapest, Csepel, Duna	késő bronzkor eleje	36.1928	közöletlen
67.	bronzvéső, szárnyas	Budapest, Duna	késő bronzkor	93.13.1	közöletlen
68.	bronzsarló	Budapest, Duna	késő bronzkor	63.1908	közöletlen
69.	bronz tokos balta	Százhalombatta, Duna	késő bronzkor	93.5.1	közöletlen
70.	bronz tokos balta (2 db)	Szatmárhoz (Szatmárnémeti) közel, Szamos (Satu Mare RO)	késő bronzkor	162.1872.1	MOZSOLICS 1973, 178, Taf. 29.9-10; BADER 1978, 127-128, Pl. XCII 19-20
71.	agyagyöngy	Szamosújvár, Szamos (Gherla RO)	őskor	86.13.34	közöletlen
72.	bronztű	Ismeretlen, Rába	késő bronzkor	15.1894.3	közöletlen
73.	bronzdísz, kettős madáralakkal	Szatmárhoz (Szatmárnémeti) közel, Szamos (Satu Mare RO)	késő bronzkor	162.1872.2	MOZSOLICS 1973, 178, Taf. 29.11; BADER 1978, 127-128, Pl. XCII. 20-21
74.	bronzkarperec	Ercsi, Duna	késő bronzkor	77.12.3	közöletlen
75.	bronz övlemez	Ercsi, Duna	késő bronzkor	77.12.2	közöletlen
76.	bronz övlemez	Nyergesi-sziget és Lábatlan között, Duna	vaskor, La Tène időszak	83.2.1	KOVÁCS 1982, 147, Fig. 1
77.	bronzfibula (2 db)	Szentendre környéke, Duna	vaskor, La Tène időszak	72.8.1-2	BUJNA-SZABÓ 1991, 283, Cat. 334
78.	hálónéhezék	Almásfüzitő, Duna	őskor	18.1943	közöletlen
79.	agyag urna	Ismeretlen, Duna	késő bronzkor	58.21.1	közöletlen
80.	agyag bögre	Ismeretlen, Duna	késő bronzkor	58.21.2	közöletlen
81.	agyag bögre	Ismeretlen, Duna	késő bronzkor	56.21	közöletlen
82.	bronz csésze	Solt, Duna	késő bronzkor vége	70.10.1	PATAY 1990, 61, Kat. 96, Taf. 41.96
83.	vas nyersöntvények (5 db)	Dunaújváros, Duna	vaskor, La Tène időszak	62.63.1-5	SZABÓ 1966, 249-253

Jegyzetek

- ¹ Kemenczei T. a magyarországi kardokat a Prähistorische Bronzefunde sorozat két kötetében tette közzé. Az egyik az 1987-ig előkerült markolatlapos, markolatnyújtványos töröket, kardokat (KEMENCZEI 1988), a másik az 1990-ig előkerült tömör markolatú töröket, kardokat tartalmazza (KEMENCZEI 1991). Dolgozatom megírásakor, illetve az egyik oszlopgrafikon elkészítésekor alapvetően támaszkodtam a kötetekben szereplő anyaggyűjtésre. A Kemenczei T. által már röviden bemutatott, de általam is közölt bronzkardok pontos irodalmi hivatkozásait l. a dolgozat végén található katalógus részben (katalógus: 14, 16, 31, 32, 34, 39).
- ² A 3. kép 2. ábráján látható díszített tőr kardot Kemenczei T. könyvében 83.5.1. leltári számmal és „Győr és Mosonmagyaróvár között a Dunából” lelőhellyel közli (KEMENCZEI 1988, 39, Kat. 165). Az eredeti leltárkönyvi bejegyzés szerint ezen a leltári számon egy díszítetlen markolatlapos bronzkard szerepel ugyanezzel a lelőhellyel. Az általam is bemutatott tőr kard leltárkönyv szerinti lelőhelye „Nyergesújfalu és Lábatlan között a Dunából”, leltári száma: 83.4.1. Valószínű, a naplóban egymást követő két kardot a szerző véletlenül felcserélte, így keveredhetek a lelőhelyek és a leltári számok. Kemenczei T. a díszítetlen markolatlapos kardot is publikálta (KEMENCZEI 1988, 15, Kat. 35). Dolgozatomban az eredeti leltárkönyvi adatokat vettem alapul.
- ³ A dolgozat végén lévő katalógushoz néhány megjegyzést kívánok fűzni. Az abban szereplő 83 lelet közül némelyikhez nem egy tárgy tartozik, ezeket külön feltüntettem. A leletek nagyobb része közvetlenül a vízből került elő („Flußfunde”), kisebb részét a mederkotrásoknál felhalmozott kavics- és sóderhalmokból gyűjtötték be. Szándékosan nem vettem fel a listába azokat a tárgyakat, melyek „partokról” kerültek be a múzeumba, jóllehet eredetileg azok közül is több vízben lehetett. Ugyanúgy több olyan lelet is valószínűleg kimaradt, melyet lápos -mocsaras területen rejthettek el az őskorban. Mindezek ma már eldönthetetlen kérdések (ld. bevezetőben). Szerepel ugyanakkor a katalógusban két, csak feltételeesen vízhez köthető bronzkori lelet (Budapest - Rákos patak, Kraszna) és két olyan, ahol a leletek keveredése, bizonytalan összetartozása figyelhető meg (Rév, Szamos – Szatmárhoz közel). A Bihar megyei Révről (Vadul Crişului) a 19. század végén két korai bronzkori rézbaltát is bekerült a múzeumba: egy fajszi és egy kömlődi típusú baltát. Mára már csak ez az utóbbi található meg a gyűjteményben (katalógus: 2). Az irodalmi hivatkozásokban a két baltát pontos lelőhely meghatározása rendszeresen keveredett, hol a fajszinál (NAGY 1913, 309; ROSKA 1956, 43), hol a kömlődi típusú baltánál (ROSKA 1942, 23) tüntették fel: „Bihar megyében Nagy Rév környékén, a Sebes-Körös medrében négy öl mélyen” találták. A Prähistorische Bronzefunde sorozatban a romániai baltákat feldolgozó A. Vulpe „Rév” lelőhellyel csak a fajszi típusú baltát említi, de nem mint folyóból előkerült leletet (VULPE 1970, 28). Az 1871-es leltárkönyvi adatokat figyelembe véve a kömlődi típusú, Révről származó baltát tekintettem a Sebes-Körösből származó leletnek. Ugyanerről a lelőhelyről egy magánygyűjteményben lévő Nenzingen-i típusú bronzkardot is ismerünk, de nincs tudomásunk arról, hogy ez is a Sebes-Körösből került volna elő (MOZSOLICS 1975, 2. kép 4). A középső bronzkori markolatlapos bronztőr lelőhelye az 1899-es bejegyzés alapján: „Pest, Rákos patak” (katalógus: 5). Kemenczei T. ugyan nem vízhez köthető leletként említi, de véleményem szerint ez a lelőhely meghatározás inkább utal a patakra, mint az egykori városrész (?) elnevezésére. Kérdőjellel vettem be a katalógusba a „Kraszna folyó” lelőhellyel szereplő leleteket is, miután Kraszna helység is van (Crasna, Szilágy megye), és a 19. századból bizonyosan onnan is kerültek be leletek a Magyar Nemzeti Múzeumba. Mindenképpen a helységből, és nem a folyóból származik a Hampel által is közölt, Szikszay gyűjteményből bekerült bronz tokos baltát (HAMPEL 1886, XII. t.4.). Az érdekes formájú bronz lándzsacsúcs pontos lelőhelye már bizonytalanabb (katalógus: 51). Hampel ebben az esetben is „Krasznát” jelöli meg lelőhelyként (HAMPEL 1886, XXVII. T. 7), majd később Mozsolics A. is (MOZSOLICS 1973, 152), de a leltárkönyvben a leletek újraleltározása során már „Kraszna folyó” szerepel. Valószínű csak egy kétkarú bronzcsákány (katalógus: 9) származik biztosan a Kraszna medréről (ROSKA 1942, 142; BÓNA 1986, 35). A Szamosból előkerült leleteknél azok összetartozása a bizonytalan. Mozsolics A. külön leletként publikálta a 2 db „D” típusú nyakkorongos csákányt (katalógus: 8), és egy másik leletként a Szatmárhoz (Szatmárnémeti, Satu Mare) közeli, ugyancsak a Szamosban talált bronz tokos baltát, illetve a kettős madárfejjel ellátott bronzdísz (katalógus: 70, 73). Mindkét leletet az ópályi depot horizontba keltezte (MOZSOLICS 1973, 178). Ezzel szemben Bader T. összetartozónak véli a leleteket, és a gávai kultúra emlékeiként határozza meg (BADER 1978, 127). A katalógusban az „irodalom” résznél a helyhiány miatt csak az alapirodalmat vagy a legújabb irodalmat tüntettem fel.
- ⁴ Bizonytalan koruk miatt az eszközök közé soroltam minden kőbaltát, holott ezek a bronzkort megelőző időszakban fegyverként is szolgáltak. Eszközként szerepelnek a késő bronzkori tokos balták is a kör grafikonon (5. kép). Egyes kutatók véleménye szerint ritkább esetben a bronz tokos balták fegyverek is lehettek, sőt a Ha A utáni időszakból származó néhány bronz depotban valószínű szimbolikus jelentéssel is bírtak (SOROCEANU 1995, 49–50).
- ⁵ Az oszlop grafikonokon (6, 7. kép) feltüntetett idősíkokat és a hozzá rendelt kardtípusokat csak nagyon sematikusán ábrázolhattam. A grafikon adta korlátozott lehetőségek arra nem voltak alkalmasak, hogy az egyes típusok elterjedésének és használatának idejét pontosabban meghatározzam. Természetesen tudom, hogy bizonyos kardtípusok, illetve azok későbbi változatai a késő bronzkoron belül a következő időszakban is megjelenhettek, fiatalabb korú leletegyüttesekben. A grafikonokat mindenképpen jelzés értékűnek tekintem.
- ⁶ P. Kurucz Katalin az M3-as autópálya leletmentése során, a 25. számú lelőhelyen egy ép bronzkardot talált. Bár a

kard markolata csak 25–30 cm mélyen volt a földben, így is jól megfigyelhető volt a kard helyzete. Ezúton szeretném megköszönni az ásátónak, hogy a még publikálatlan kardról készült fotókat rendelkezésemre bocsátotta.

⁷ Köszönetemet fejezem ki Nagy Katalinnak, aki a rajzokat elkészítette, valamint T. Bíró Katalinnak, aki az elterjedési térkép számítógépes megvalósításában a segítségemre volt.

IRODALOM

- BADER 1978 T. BADER, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. – Die Bronzezeit in Nordwestsiebenbürgen*. București 1978.
- BADER 1991 T. BADER, *Die Schwerter in Rumänien*. PBF IV 8, Stuttgart 1991.
- BIANCO PERONI 1970 V. BIANCO PERONI, *Die Schwerter in Italien. Le spade nell'Italia continentale*. PBF IV 1, München 1970.
- BÓNA 1986 I. BÓNA, *Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I*. In: Encz G. (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I*. Budapest 1986, 15–91.
- BUJNA—SZABÓ 1991 J. BUJNA—M. SZABÓ, *The Carpathian Basin*. In: O. H. Frey—V. Kruta—B. Raftery—M. Szabó (eds.): *The Celts*. Milano 1991, 277–28.
- COWEN 1955 J. D. COWEN, *Eine Einführung in die Geschichte der bronzenen Griffzungenschwerter in Süddeutschland und den angrenzenden Gebieten*. BRGK 36(1955)52–155.
- COWEN 1966 J. D. COWEN, *The Origins of the Flange hilted Sword of Bronze in Continental Europa*. PPS XXXII (1966) 262–312.
- FURMANEK—VLADÁR 1996 V. FURMANEK—J. VLADÁR, *Kultstätten und Votivdeponierungen in der Bronzezeit der Slowakei*. In: P. Schauer (Hrsg.): *Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alt-europas*. Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie Band 2, Bonn 1966, 381–416.
- GAÁL 2001 A. GAÁL, *Posamenteriefibel mit Fusspirale Bronzebecken und Bronzehelm aus dem Donauabschnitt im Komitat Tolna*. ComArchHung 2001, 41–50.
- GASPARI 2004 A. GASPARI, *Bronzezeitliche Funde aus dem Ljubljana. Opfer, Überreste von Bestattungen oder zufällige Verluste?* AKorr 34 (2004) 37–50.
- GAZDAPUSZTAI 1959 GAZDAPUSZTAI GY., *A gyopárosi kora vaskori kardlelet vallástörténeti vonatkozásai*. SzKMÉ 1959, 13–29.
- GLOGOVIĆ 1998 D. GLOGOVIĆ, *Bronze Age Swords: Aqatic Finds from Croatia and the Neighbouring Regions*. In: B. Hänsel (Hrsg.): *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*. Kiel 1998, 567–570.
- HAMPEL 1886, 1892, 1896 J. HAMPEL, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*. Budapest 1886, 1892, 1896.
- HANSEN 1994 S. HANSEN, *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken I. II*. Universitätforschungen zur prähistorischen Archäologie. Band 21. Bonn 1994.
- HANSEN 1997 S. HANSEN, *Sacrificia and flumina – Gewässerfunde im bronzezeitlichen Europa*. In: B. Hänsel (Hrsg.): *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas*. Berlin 1997, 29–34.
- HARDING 1995 A. HARDING, *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien*. PBF IV 14, Stuttgart 1995.
- IHRIG 1973 IHRIG D., *A Kárpát-medence ösvízrajza, vízjárásának kialakulása és a magyar medence vízszabályozásának feladatai*. In: Ihrig D. (szerk.): *A magyar vízszabályozás története*. 1973, 9–19.
- KÁROLYI—KÁROLYI — VÁZSONYI 1973 KÁROLYI Z.—KÁROLYI ZS.—VÁZSONYI Á., *Egyes vízvidékek szabályozási munkáinak története*. In: Ihrig D. (szerk.): *A magyar vízszabályozás története*. Budapest 1973, 151–367.
- KEMENCZEI 1984 T. KEMENCZEI, *Die Spätbronzezeit Nordostungarn*. ArchHung LI. Budapest 1984.
- KEMENCZEI 1988 T. KEMENCZEI, *Die Schwerter in Ungarn I*. PBF IV 6, München 1988.

- KEMENCZEI 1991 T. KEMENCZEI, *Die Schwerter in Ungarn II*. PBF IV 9, München 1991.
- KOVÁCS 1982 T. KOVÁCS, *Latènezeitliches Gürtelblech südlicher Herkunft in Ungarn*. Savaria 16 (1982) 145–159.
- KOVÁCS 1996a T. KOVÁCS, *Anknüpfungspunkte in der bronzezeitlichen Metallkunst zwischen den südlichen und nördlichen Regionen des Karpatenbeckens*. In: N. Tasić (ed.): *The Yugoslav Danube Basin neighbouring regions in the 2nd Millennium B. C.* Belgrade – Vršac 1996, 115–125.
- KOVÁCS 1996b T. KOVÁCS, *Halberds in Hungary and adjacent territories*. In: T. Kovács (Hrsg.): *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen*. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Budapest 1996, 89–101.
- KÖSZEGI 1957 KÖSZEGI F., *Keleti típusú bronzkori balták a Magyar Nemzeti Múzeumban. – Bronze Age Axes of Oriental Type in the Hungarian National Museum*. FolArch IX (1957) 47–62.
- KUBINYI 1887 KUBINYI M., *A komjáthnai bronz lelet*. ArchÉrt VII (1887) 385–392.
- MAKKAY 1995 MAKKAY J., *Attila kardja, Árpád kardja*. Szeged 1995.
- MRT 7 *Magyarország Régészeti Topográfiaja 7. Pest megye régészeti topográfiaja (A budai és szentendrei járás XIII/1)*. Budapest 1986.
- MOZSOLICS 1955 A. MOZSOLICS, *Neuere hallstattzeitliche Helmfunde aus Ungarn. – Шлемы гальштатской эпохи в Венгрии*. Acta ArchHung 5 (1955) 35–54.
- MOZSOLICS 1968 MOZSOLICS A., *Bronzkori kardleletek. – Bronzezeitliche Schwertfunde*. ArchÉrt 95 (1968) 61–65.
- MOZSOLICS 1972 MOZSOLICS A., *Újabb kardleletek a Magyar Nemzeti Múzeumban II. – Bronzezeitliche Schwertfunde im Magyar Nemzeti Múzeum (Ungarische Nationalmuseum) II*. ArchÉrt 99 (1972) 188–205.
- MOZSOLICS 1973 A. MOZSOLICS, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*. Budapest 1973.
- MOZSOLICS 1975 MOZSOLICS A., *Bronzkori kardok folyókból. – Bronzezeitliche Schwertfunde aus Flüssen*. ArchÉrt 102 (1975) 3–24.
- MOZSOLICS 1976 M. MOZSOLICS, *Zwei Bronzeschwerter im Museum von Kecskemét*. Cumania 1976, 15–20.
- MOZSOLICS 1985 A. MOZSOLICS, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Budapest 1985.
- NADLER 1989 M. NADLER, *Ein neues Rigseeschwert aus Breitengüßbach*. Das archäologische Jahr in Bayern 1989, 76–77
- NAGY 1913 NAGY G., *Skytha leletek*. ArchÉrt XXXIII (1913) 295–318.
- NOVOTNÁ 1970 M. NOVOTNÁ, *Die Bronzehortfunde in der Slowakei*. ArchSlov Fontes IX, Bratislava 1970.
- PATAY 1990 P. PATAY, *Die Bronzegefäße in Ungarn*. PBF II. 10, München 1990.
- PATEK 1968 E. PATEK, *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*. Budapest 1968.
- ROSKA 1942 M. ROSKA, *Erdély régészeti repertórium*. Kolozsvár 1942.
- ROSKA 1956 ROSKA M., *A fajszi típusú rézbalták. – Les haches de cuivre du type de Fajsz*. FolArch VIII (1956) 43–46.
- SCHAUER 1971 P. SCHAUER, *Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I*. PBF IV 2, München 1971.
- SCHAUER 1996 P. SCHAUER, *Naturheilige Plätze, Opferstätten, Deponierungsfunde und Symbolgut der jüngeren Bronzezeit Süddeutschlands*. In: P. Schauer (Hrsg.): *Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropas*. Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie Band 2. Bonn 1996. 381–416.
- S. KOVÁCS 1994 S. KOVÁCS T., *A Kopaszi-zátonyi fegyverek. – Die Waffen aus der Kopaszi-Sandbank*. FolArch XLIII (1994) 251–278.
- SOMOGYI 1984 SOMOGYI S., *Történeti földrajzi bevezető*. In: Székely Gy. (szerk.): *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest 1984, 25–68.

- SOROCEANU 1995 T. SOROCEANU, *Die Fundumstände bronzzeitlicher Deponierungen. Ein Beiträge zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*. In: T. Soroceanu (Hrsg.): *Bronzefunde aus Rumänien. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* Band 10. Berlin 1995, 15–80.
- SZABÓ 1966 SZABÓ M., *A kettőspiramis alakú vasrudak kérdéséhez. – Sur la question des barres de fer en forme de double pyramide (Doppelpyramidenbarren)*. *ArchÉrt* 93 (1966) 249–253.
- SZABÓ—PETRES 1992 M. SZABÓ—É. PETRES, *Decorated weapons of the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin*. IPH V Budapest 1992.
- TORBRÜGGE 1972 W. TORBRÜGGE, *Vor- und frühgeschichtliche Flußfunde. Zur Ordnung und Bestimmung einer Denkmälergruppe*. *BRGK* 51–52 (1970–1971) 3–146.
- TRNKA 1996 G. TRNKA, *Ein bronzzeitliches Griffzungenschwert aus Krems an der Donau in Niederösterreich*. In: T. Kovács (Hrsg.): *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*. Budapest 1996, 159–161.
- VULPE 1970 A. VULPE, *Die Äxte und Beile in Rumänien I*. PBF IX 2, München 1970.

BRONZEZEITLICHE SCHWERTFUNDE AUS FLÜSSEN
IN DER SAMMLUNG DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS

Aszug

Das Ungarische Nationalmuseum hat in den letzten zwei Jahrzehnten 26 vorgeschichtliche Gegenstände von Privatpersonen angekauft, die alle aus der Donau stammen. Von den 26 Stücken ist eines kupferzeitlich, 18 sind bronzzeitlich, fünf eisenzeitlich (La Tène), zwei stammen aus unbestimmter Zeit. Von den 18 bronzzeitlichen Funden sind elf Bronzeschwerter bzw. deren Fragmente. In der Studie werden acht spätbronzzeitliche Schwerter publiziert, darunter die Schwerter von Dunavarsány und Dunaalmás erstmals, die übrigen hat Tibor Kemenczei in seinen Arbeiten in der Serie *Prähistorische Bronzefunde* ohne detaillierte Beschreibung bereits veröffentlicht.¹

Die meisten der publizierten Bronzeschwerter aus Flüssen vertreten verschiedene Typen. Die zeitlich frühesten sind das von Dunavarsány (Abb. 1), eines der Schwerter von Budapest-Budafok (Abb. 3.1) und das Exemplar, das zwischen Nyergesújfalu und Lábatalan gefunden wurde (Abb. 3.2). Alle drei gehören zur Gruppe der Rapiere vom Boiu-Typ, deren Herstellung und Benutzung von der Forschung teils in die mittlere und teils in die junge, späte Periode der Hügelgräberkultur datiert werden (KEMENCZEI 1988, 40; BADER 1991, 64). Die Schwerter vom Keszthely-Boiu-Typ werden in großer Zahl in Flüssen gefunden, nicht nur in Norditalien, sondern auch im Karpatenbecken. Nach den neuesten Angaben sind von den derzeit 26 bekannten Rapiere aus Ungarn 14 in Flüssen gefunden worden.

Die Formmerkmale des Schwertes von Dunaalmás (Abb. 2) entsprechen genau den frühen Griffzungenschwertern, die in der archäologischen Fachliteratur allgemein nach Sprockhoff Typ Ia genannt werden. Der von Jütland durch ganz Mitteleuropa hindurch in zahllosen Varianten verbreitete Schwerttyp wird wie die Rapiere oft in Flüssen und Überschwemmungsgebieten gefunden. Von den 15 derartigen Schwertern in Ungarn stammen sieben aus Flüssen bzw. aus dem Plattensee. Ihre Datierung wird vor allem durch Funde außerhalb des Karpatenbeckens gesichert und diesen entsprechend ihre Verbreitung großenteils in die junge und späte Hügelgräberzeit datiert (COWEN 1955, 58, Karte A; KEMENCZEI 1988, 45).

In der späten Bronzezeit wurden zu etwa gleicher Zeit die in der Donau gefundenen Bronzeschwerter von Visegrád (Abb. 4.1), das zweite von Budapest-Budafok (Abb. 4.2) und das von Paks (Abb. 4.3) geschaffen. Die jüngeren Varianten der Griffzungenschwerter sind aufgrund von geschlossenen Fundkomplexen (Viss, Sarkad, Orci) gut in die ältere Urnenfelderzeit zu datieren, es ist aber nicht ausgeschlossen, daß es ihre jüngeren Varianten auch noch in der mittleren Urnenfelderzeit gegeben hat (KEMENCZEI 1988, 50). Verglichen mit den früheren Schwertertypen scheint in diesen Gruppen der Griffzungenschwerter parallel mit der steigenden Zahl von Bronzedepts der Anteil der "Einzelfunde" aus dem Wasser zurückzugehen, zumindest in Ungarn. Von den

insgesamt 35 Funden lagen elf in Depots, und nur fünf sind aus Flüssen bekannt.

Das Dreiwulstschwert aus der Donau bei Dunaföldvár (Abb. 4.4) datiert die Forschung aufgrund – unter anderem – der ähnlichen Schwerter aus Bronzedepts von Krasznovajda und Zsujta in die mittlere Urnenfelderzeit (KEMENCZEI 1988, 41). Von den Bronzeschwertern dieses Typs in Ungarn sind mehrere aus Flüssen bekannt, aber sie tauchen – wegen ihres längeren Gebrauches und der zahllosen Varianten in der Urnenfelderzeit – eher nur mit ein oder zwei Exemplaren, zeitlich und typologisch stark verstreut auf.

Ins Ungarische Nationalmuseum gelangten im Laufe der vergangenen 150 Jahre durch Ankauf und seltener als Schenkung archäologische Gegenstände aus Flüssen oder dem Plattensee. Zur Zeit sind in der vorgeschichtlichen Sammlung 83 Funde bekannt, die aufgrund der originalen Inventarbucheintragungen im Wasser gefunden wurden (s. Katalog).³ Auch wenn wir zur Kenntnis nehmen, daß es sich um eine zufällig entstandene, künstliche Forschungseinheit handelt, kann die perioden- und vor allem typenmäßige Verteilung der vorgeschichtlichen Gegenstände aufgrund des Gesetzes der großen Zahl Zeichenwert besitzen. Unter den kupfer-, bronze- und eisenzeitlichen Flußfunden finden sich mit größtem Anteil (71 %) Bestandteile der Verteidigungs- und Angriffsbewaffnung (Streithammer, Dolch, Schwert, Lanze, Helm, Panzer usw.), ihnen folgen Werkzeug⁴ (13 %), Schmuck und Trachtgegenstände (9 %) (Abb. 5A). In der Verteilung der vorgeschichtlichen Waffenfunde führen die Bronze- bzw. Eisenschwerter (61 %), aber relativ viel gibt es auch ebensolche Lanzen (19 %). Die in diese Gruppe zu rechnenden sonstigen Funde sind nur durch ein oder zwei Gegenstände vertreten (Abb. 5B). Am interessantesten ist für uns der Anteil der verschiedenen Gegenstandstypen bronzzeitlicher Bewaffnung (Abb. 5C). In bei weitem größter Zahl gibt es Schwerter, die mit der Spätbronzezeit zu verbinden sind (68 %), in viel kleinerer Menge kommen die Bronzelanzen vor (12 %). Von anderen, früh- und mittelbronzezeitlichen Waffen (Kupferbeil, Bronzedolch, Bronzehellebarde usw.) bzw. spätbronzezeitlichen sonstigen Gegenständen der Verteidigungsbewaffnung (Helm, Panzer) befinden sich nur ein bis zwei Funde aus Flüssen in der Sammlung.

Es soll betont werden, daß die obigen Anteile, die aufgrund einer "künstlichen" Forschungseinheit entstanden, keinesfalls als maßgeblich für eine gegebene geographische Region und noch weniger für das ganze Karpatenbecken zu betrachten sind. Als authentische Quelle ist dagegen die von T. Kemenczei gesammelte Datenbasis sämtlicher Bronzeschwerter in Ungarn

zu behandeln (KEMENCZEI 1988; KEMENCZEI 1991). Mit ihrer Benutzung wurde untersucht, ob sich irgendein Unterschied oder Zusammenhang zwischen den einzelnen Perioden der Bronzezeit und den Typen bzw. der Menge von Schwertfunden aus Flüssen nachweisen läßt (Abb. 6).⁵

Zusammenfassend kann nach der typenmäßigen und chronologischen Analyse der Schwertfunde aus Flüssen in Ungarn folgendes festgestellt werden. Sowohl aus der ersten Hälfte als auch vom Ende der Bronzezeit gibt es – aufgrund der gegenwärtigen Angaben – auffällig wenige solcher Funde. Die Menge von Schwertern aus dem Wasser beginnt ungefähr seit der Mitte der Hügelgräberzeit zuzunehmen, mit Verbreitung der Rapiere vom Typ Keszthely-Boiu und der frühen Griffzungenschwerter. In ihrem Fall ist auch im Vergleich mit den gesamten Funden der Anteil derer aus Flüssen sehr hoch. In der ersten Hälfte der Urnenfelderzeit werden diese Gegenstände zahlenmäßig zwar nicht oder kaum weniger, wohl aber in Relation zur Gesamtzahl der Funde. Nur sehr vorsichtig kann die Frage gestellt werden, ob es irgendeinen Zusammenhang zwischen der sinkenden Tendenz der zumeist als "Einzelfund" bestimmbar Schwerter aus dem Wasser und der wachsenden Zahl von Bronzeschätzen und Bronzedepts geben kann. Seit der mittleren Urnenfelderzeit kennen wir jedenfalls nur noch die für die Periode typischen Dreiwulstschwerter in erwähnenswerter Menge aus Flüssen. Bei der zufällig entstandenen Schwertergruppe in der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums konnten ähnliche Zusammenhänge beobachtet werden (Abb. 7).

Eine immer wiederkehrende Frage im Zusammenhang mit den Funden aus Flüssen, Seen, Sümpfen und bei Quellen ist, warum, auf welche Weise und vor allem mit welchem Zweck im Laufe der Bronzezeit die Besitzer ihre Werte gerade dort verbargen oder ablegten. Bei den Funden aus Flüssen bieten sich sogar mehrere Möglichkeiten an. Die nächstliegende ist ein eventueller UferEinsturz, aber dafür sind europaweit zu viele solcher Funde bekannt, als daß dies bei jedem Gegenstand die wahrscheinliche Realität wäre. Ebensowenig ist vor allem bei den Waffen anzunehmen, daß es sich um bei Kämpfen oder erfolglosen Flußüberschreitungen verlorene Gegenstände handeln könnte. Die meisten Forscher nehmen sowohl bei den in Flüssen gefundenen als auch den aus sonstigen Überschwemmungsgebieten stammenden Gegenständen an, daß sie mit Bräuchen in Zusammenhang stehen können, die ein Teil der damaligen Glaubenswelt waren, und somit sehr wahrscheinlich Opfer- oder Votivgaben gewesen sein werden.

Auch die vorhandenen authentischen archäologischen Quellen können bestenfalls nur mit indirekten Beweisen zum Kennenlernen der bronzezeitlichen Glaubenswelt dienen. Eines der größten Probleme ist, daß die religiösen Vorstellungen nicht immer in der materiellen Kultur zum Ausdruck kommen; und selbst wenn sie sich zeigen, dann können sie nur ein unvollständiges Bild von der reichen Vorstellungswelt vermitteln, die das Bewußtsein der Menschen der Bronzezeit erfüllte. Während unsere Kenntnisse des vermuteten "Zubehörs" der religiösen Bräuche in Verbindung mit den Glaubensvorstellungen (Idole, Altäre, Gefäße besonderer Form usw.) immer gründlicher werden, wissen wir über die eigentlichen Kulthandlungen fast gar nichts.

Aus den genannten Gründen versucht ein großer Teil der Forscher, sich der Untersuchung der Rolle, die aus dem Wasser stammende Funde in der bronzezeitlichen Glaubenswelt gespielt haben, von der Seite der Bronzeschätze aus anzunähern. Bei dieser von mehreren Gesichtspunkten ausgehenden Untersuchung wird vor allem nach Motiven und Erscheinungen gesucht, die auf die Besonderheit der Funde hinweisen können. Solche sind die natürliche Umgebung (Berghang, Felsenkluft, Fluß, Quelle usw.), in der die Gegenstände verwahrt wurden, die Zusammensetzung der Fundkomplexe bzw. die Lage der Gegenstände in ihnen (HANSEN 1994; SOROCEANU 1995; SCHAUER 1996).

Unter den spätbronzezeitlichen Fundkomplexen aus dem Karpatenbecken und seiner direkten Umgebung sind mehrere bekannt, deren Fundortumstände ungewöhnlich sind. An einem steilen Bergabhang fanden sich unter anderem die Funde von Egereske (Vil'hovica, Karpatoukraine) und Komjátna (Komjátna, Slowakei), am Fuß eines Berges der von Reck und in einer Felsenkluft der von Kisgyőr-Várvölgy. In einem Moor wurde in drei Meter Tiefe der Schwertfund von Szepesbéla (Spišská Belá, Slowakei) geborgen, in der Nähe einer Quelle fand sich der Bronzeschatz von Zsujta und unmittelbar am Seeufer der Fund von Orosháza-Gyopárosfürdő. In der behandelten Periode (Ha A₁–A₂) sind vor allem in der Slowakei, im historischen Oberungarn und in Nordungarn Funde häufig, zu denen ausschließlich Bronzeschwerter gehören. Im Zusammenhang mit ihnen wurde schon früher die Frage erwogen, ob es sich nicht vielleicht um "Waffenopfer" handeln könne.

Diese Ansicht kann die zuweilen beobachtete genaue Lage der Schwerter bestätigen. Im Fund von Komjátna (Komjátna) lagen die Schwerter nach Aussage der Finder "auf einem Haufen", beim Fund von Orosháza behaupteten Augenzeugen, sie seien senkrecht in die Erde gesteckt worden, ebenso wie beim Schwertfund von Buzita (Buzica, Slowakei). Bei dem Bronze depot von Vásártelke in Siebenbürgen (Stoburu, Rumänien) konnten die Ausgräber die senk rechte Lage der mit der Spitze nach unten stehenden Schwerter beobachten. Bei der jüngsten Autobahnfreilegung fand sich in Nyíregyháza-Rozsrétszölő ein mit der Spitze in die Erde gestochenes intaktes frühes Schalenknauwert.⁶ In anderer, waagerechter Lage befanden sich die Schwerter des Fundes von Krasznokvajda. Die 17 Exemplare lagen mit dem Griff nach Norden und der Spitze nach Süden "in einem Bündel" in 30 cm Tiefe. Der Schwertfund von Reck lagen wie die vorigen mit den Spitzen nebeneinander, unter einem Andesitblock.

Bei den Schwertfunden aus Flüssen gibt es im allgemeinen keine Möglichkeit zur genauen Feststellung der Fundumstände, und in den meisten Fällen läßt sich auch nicht entscheiden, ob sie ursprünglich hinzugehörige Fundstücke hatten. Deshalb können eben allein die oben beschriebenen indirekten Angaben darauf hinweisen, daß in den Brauch der "Opferdarbietung" als Teil der bronzezeitlichen Glaubenswelt auch das Flußwasser mit einbezogen wurde. Mehrversprechende Ergebnisse könnten die heute noch als selten und kostspielig geltenden Unterwasserfreilegungen in Flußbetten liefern, wie die Ausgrabungen im Flußbett der slawonischen Ljubljana zeigen. Als authentisches und wichtiges Ergebnis kann betrachtet werden, daß es in der Bronzezeit regelmäßig von Wasser überschwemmt "besondere Plätze" gegeben haben kann und gab, an denen die Menschen und Gemeinschaften wahrscheinlich zu Opferzwecken – zuweilen längere Zeit hindurch (Bistra-Mündung) – Gegenstände verbargen (eventuell bestatteten) (GASPARI 2004).

Zum Schluß darf nicht unbeachtet bleiben, daß mehrere von den Schwertern aus Flüssen in Ungarn in der Umgebung von – vermutlich auch schon in vorgeschichtlicher Zeit benutzten – Fahren und Furten gefunden wurden (Abb. 8). Berücksichtigt man auch die Häufigkeit von eventuellen Flußbettbaggerungen, kann es solche im Raum von Budapest, Dunaújváros, und vielleicht nördlicher, bei Visegrád und Nyergesújfalu gegeben haben.

I. Szathmári

Magyar Nemzeti Múzeum

Budapest, Múzeum krt. 14–16. Pf. 364

H-1370